

LA TEORIA GRAMATICAL DELS MODISTES

JOSEP BATALLA

Obrador Edendum

Correspondència: Pl. de la Llibertat 5

43420 Santa Coloma de Queralt

direccio@obradoredendum.cat

Resum

Fins a la fi del segle XII, la gramàtica fou una de les arts del trivi (*artes sermocinales*), la que ensenyava a parlar bé i a escriure bé, seguint el model dels clàssics i la preceptiva de Donat i de Priscia. Però en els segles posteriors una altra *ars sermocinalis*, la dialèctica, començà a envair progressivament el camp de la gramàtica. A diferència de Pere Hèlias que encara distingí entre aquestes dues arts, Pere Abelard fressà el camí cap a una teoria general del llenguatge, gramatical i epistemològica ensems. Aquest interès a concebre el llenguatge com una teoria general del signe lingüístic fou recollit i sistematitzat per una escola de gramàtics, anomenats modistes, que al llarg d'un segle —de mitjan segle XIII a mitjan segle XIV— maldaren per elaborar una teoria del llenguatge (*scientia sermocinalis*) que partia del pressupòsit que la llengua reflecteix les estructures de pensament alhora que recull les estructures de la realitat. Els modistes, d'acord amb l'aristotelisme escolàstic, sostenien que les coses, en quant existents, posseeixen unes propietats o unes maneres d'ésser (*modi essendi*) que són còpsades per la ment, a través d'unes formes innates de comprensió (*modi intelligendi*), al seu torn expressades per les formes universals del llenguatge (*modi significandi*).

Paraules clau

gramàtica modista, modes de significació, universals lingüístics

Abstract: THE GRAMMATICAL THEORY OF THE MODISTAE

Until the end of the 12th century, grammar was one of the trivium (artes sermocinales), which taught one to speak and write properly following the model of the classics and the precepts of Donatus and Priscian. However, in subsequent centuries another ars sermocinalis, dialectic, gradually began to invade the field of grammar. Unlike Pere Hèlias, who still distinguished between these two arts, Peter Abelard steered the pathway towards a general theory of language which was both grammatical and epistemological. This interest in conceiving of language as a general theory of the linguistic sign was captured and systematised by a school of grammarians called the Modistae, who over the course of a century—from the mid-13th to the mid-14th—strove to develop

a theory of language (scientia sermocinalis) that was based on the assumption that language reflects the structures of thinking while also reflecting the structures of reality. In accordance with scholastic Aristotelianism, the Modistae upheld that because they exist, things possess certain properties or ways of being (modi essendi) that are captured by the mind through innate forms of comprehension (modi intelligendi), which are in turn expressed by the universal forms of language (modi significandi).

Keywords

Modistae's grammar, forms of meaning, linguistic universals

1. EL LLEGAT DELS ANTICS: LA GRAMÀTICA COM A ARS SERMOCINALIS*

1.1. Els sofistes

A l'Occident la reflexió sobre el llenguatge tingué el seu bressol en la Grècia clàssica: en la retòrica dels sofistes i en la filosofia de Plató, d'Aristòtil i dels estoics. Els grecs estudiaren el llenguatge, però no pas com una realitat que calgués descriure i explicar per si mateixa, precisant-ne amb claredat els elements que la configuren i les lleis que en regulen el funcionament. Per a ells, el llenguatge era abans de res un instrument —una τέχνη, una *ars*— que, utilitzat amb habilitat, permetia conèixer la realitat i facilitava la comunicació.

El sofistes, amb una orientació marcadament utilitària, s'interessaren, doncs, per descobrir la correcció, la pertinença, la justesa (ὀρθοέπεια) en l'ús d'aquest instrument amb la finalitat de descobrir allò que caracteritza el bon parlar (εὐέπεια),¹ és a dir, allò que fa que el llenguatge sigui eficaç. Tanmateix, aquest interès utilitari dugué els sofistes a proposar valuoses distincions estrictament gramaticals. Per exemple, sabem que Licimni, un deixeble de Gòrgias, «ensenyà a distingir els noms, com és ara quins són propis, quins compostos, quins

* Agraïixo a Pere Lluís Font la confiança que m'ha fet en suggerir que em fos encarregat aquest treball i la generositat amb què rigorosament ha esmenat els meus errors.

1. PLATÓ, *Phaedrus*, 267c-d (FBM 250, 105).

sinònims, quins adjectius, com també ensenyà tot allò que permet de parlar bé».²

Aquesta orientació pragmàtica en l'estudi del llenguatge afavorí, sens dubte, la millora de les habilitats lingüístiques, si bé a costa de renunciar al coneixement de la realitat i de limitar-se gairebé exclusivament a potenciar la capacitat de convèncer els altres. Que el llenguatge permetés d'exposar als altres el coneixement que l'individu assolí de la realitat, resultava problemàtic; que l'individu aconseguís d'imposar el seu punt de vista als altres, era tot el que calia esperar del llenguatge. Gòrgias compendia en tres punts taxatius la versió més radical d'aquesta incapacitat del llenguatge per a expressar el coneixement: «Primer, res no és; segon, baldament fos, seria inaprehensible; tercer, baldament fos aprehensible no seria comunicable ni expressable als altres».³ És interessant de subratllar que aquest agnosticisme lingüístic s'oposa rodonament a allò que segles més tard fou la tesi fonamental de la gramàtica especulativa dels modistes: la realitat és intel·ligible i, doncs, allò que ha estat entès pot ésser comprensiblement expressat.

1.2. *Plató i Aristòtil*

Com els modistes del segle XIII, Plató tampoc no acceptà que la realitat resultés inaprehensible ni que el llenguatge no fos res més que un conjunt de tècniques persuasives, semànticament irrellevants. Estava convençut que en la realitat hi havia estructures essencials (εἶδη) que eren accessibles a la ment humana. Mitjançant el llenguatge? Això ja no era tan clar.⁴ Els etimologistes del seu temps sostenien que la

2. DIELS-KRANZ 2005: 80A. 26, II, p. 262, nota 4: ἐδίδαξεν ὀνομάτων τινὰς διαίρεσεις οἷον ποῖα κύρια, ποῖα σύνθετα, ποῖα ἀδελφά, ποῖα ἐπίθετα καὶ ἄλλα πολλὰ πρὸς εὐέπειαν.

3. DIELS-KRANZ 2005: 82B. 3, p. 279: πρῶτον ὅτι οὐδὲν ἔστιν, δευτέρου ὅτι εἰ καὶ ἔστιν ἀκατάληπτον ἀνθρώπῳ, τρίτον ὅτι εἰ καὶ κατὰληπτον ἄλλα τοῖ γε ἀνέξοιστον καὶ ἀνερμήνευτον τῷ πέλας.

4. Tanmateix, DIÒGENES LAERTI 3.25 (HICKS 1999: I, 298) diu que Plató fou «el primer a adonar-se de la importància de la gramàtica» (πρῶτος ἐθεώρησε τῆς γραμματικῆς τὴν δύναμιν).

semblança (ὁμοιότης) entre els mots i les coses era tan estreta que fins i tot les lletres dels noms, una per una, descrivien trets reals de les coses. Plató no ho podia admetre. Tenia per un fet irrecusable que allò en què jo penso quan pronuncio una expressió (δῆλωμα), no és pas semblant a allò de què prové, això és, el seu referent.⁵ Però el fet que el llenguatge tot sol sigui incapaç de copsar la realitat implica que l'hàgim de considerar inútil per al coneixement?

A diferència dels sofistes, Plató no ho cregué pas. Pensava que per a ésser veritablement útil el llenguatge necessitava, com tots els instruments,⁶ un cert redreçament que en compensés les mancances. Plató creia que el llenguatge troba aquesta compensació en el pensament especulatiu, en la dialèctica. Així, el llenguatge, degudament corregit, pot «fer palès per la veu, mitjançant verbs i noms, el propi pensament [...] i en això consisteix un enunciat».⁷ En el futur, la distinció platònica entre ὄνομα (element nominal), ῥήμα (element predicacional) i λόγος (enunciat amb sentit complet) representarà l'establiment de tres categories fonamentals per a la gramàtica.

Desenvolupant les intuïcions lingüístiques de Plató, Aristòtil considerarà que la llengua es basa en el so vocal (φωνή) —i en la lletra que el representa (γράμμα)— el qual no es correspon amb res de la realitat, ans és un signe convencional (σύμβολον) de les afeccions psíquiques (παθήματα) del parlant.⁸

Partint d'aquesta concepció del llenguatge, Aristòtil acceptà les categories gramaticals platòniques i es decantà inequívocament per la interpretació convencional del llenguatge, que Plató ja havia suggerit.

5. PLATÓ, *Cratylus*, 435a (FBM 104, 114): ἀπὸ τοῦ ἀνομίῳ γε ἢ ὁ διανοούμενος φθέγγομαι.

6. Cal remarcar que en el segle IV a. C. els grecs havien assolit l'anomenada *segona articulació* en el coneixement de la seva fonètica; cf. PLATÓ, *Cratylus*, 424c-d (FBM 104, 100), on es distingeixen les diverses vocals i consonants gregues.

7. PLATÓ, *Theaetetus*, 206d (FBM 104, 114): τὸ τὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἐμφανῇ ποιεῖν διὰ φωνῆς μετὰ ῥημάτων τε καὶ ὀνομάτων [...] τὸ τοιοῦτον λόγος εἶναι.

8. ARISTÒTIL, *De interpretatione*, 1 (16a 3-6): «Els sons vocals són signe de les passions de l'ànima, i les lletres de l'escriptura són signes dels sons vocals. I així com els sons vocals no són pas els mateixos per a tothom, així les lletres de l'escriptura no són tampoc les mateixes per a tothom.» (τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα, καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ. καὶ ὥσπερ οὐδὲ γράμματα πᾶσι τὰ αὐτὰ, οὐδὲ φωναὶ αἱ φωναὶ αἱ αὐταί).

A més, sense descriure-les amb precisió, Aristòtil identificà noves categories gramaticals. «En general el llenguatge (λέξις) conté les parts següents: lletra (στοιχείον), síl·laba (συλλαβή), mot connectiu (σύνδεσμος), mot articulador (ᾠρθρον), nom (ὄνομα), verb (ῥήμα), flexió (πτώσεις), enunciat (λόγος)».⁹

Pel que fa a l'ὄνομα, que Plató havia distingit molt imprecisament del ῥήμα i del λόγος, Aristòtil en proposà una definició. «Un nom és un so vocal que per convenció (κατὰ συνθήκην) és significatiu (φωνή σημαντική) però sense fer cap referència al temps (ἄνευ χρόνου), les parts del qual, separades, no són significatives.»¹⁰ També definí el ῥήμα: «Un verb és allò que té el significat addicional de temps (τὸ προσσεμαίνον χρόνον) i on cap de les parts no significa res per separat; és, a més, un signe d'allò que ja hem dit d'una altra cosa.» Igualment definí el λόγος: «Un enunciat és un so vocal significatiu una part del qual, separada, té un cert significat, tanmateix com una locució (φάσις) i no pas com una afirmació (κατάφασις).»¹¹ En aquestes definicions hi ha implícit el concepte modern de semantema o lexema com a unitat mínima de significació.

Una altra aportació important d'Aristòtil consistí a reconèixer que el llenguatge pot tenir diverses funcions: persuadir, deliberar, decidir... De totes aquestes funcions, Aristòtil, estudià preferentment la d'emetre judicis assertoris. És un fet que «no tots els enunciats són assertius (ἀποφαντικοί); només ho és aquell en què hi ha veritat o falsedat, la qual cosa no ocorre pas sempre. Per exemple, una pregària és una enunciat que, tanmateix, no és veritable ni fals.» Interessat sobretot per la lògica, Aristòtil, declarà que ell es dedicava especialment a l'estudi de l'enunciat assertiu: «Deixem de banda les altres menes d'enunciats, que més aviat són propis de la retòrica o de la poètica. L'objecte del meu estudi és l'enunciat assertiu.»¹²

9. ARISTÒTIL, *Poetica*, 20 (16a 19-20) (FBM 19, 26).

10. ARISTÒTIL, *De interpretatione*, 2 (16a 19-21).

11. *Ibidem*, 2 (16a 19-21).

12. *Ibidem*, 4 (16b 34 - 17a 7).

1.3. Les escoles hel·lenístiques

Els gramàtics de l'època hel·lenística ampliaren i definiren les categories esbossades per Aristòtil. Subdividiren el mot connectiu (σύνδεσμος) —una classe amb un clar component sintàctic— en conjunció i preposició, la qual cosa els dugué a les vuit parts de l'oració que es consolidaren com un element bàsic de la gramàtica tradicional. D'altra banda, distingiren dues menes de flexió (πτῶσις): la conjugació verbal i la declinació nominal.

Els estoics foren els primers a presentar una teoria gramatical que pogués donar compte de tots els factors que intervenen en el llenguatge (ROBINS 1951: 25-36 i FREDE 1978: 27-75). Ho feren intentant d'harmonitzar el realisme d'Aristòtil amb la dimensió idealista de Plató. Bàsicament, entenien que el llenguatge era «un so articulat emès per un acte de la pensa».¹³ En aquest sentit, sostenien que en el llenguatge intervenen sempre tres elements: 1) el significat (τὸ σημαινόμενον); 2) allò que és significant (τὸ σημαῖνον); i allò a què s'esdevé d'ésser significat (τὸ τυγχάνον).¹⁴ Els elements 2) i 3) —és a dir el so significatiu i la cosa significada— són materials. En canvi, l'element 1) —anomenat τὸ λεκτόν (allò que és dicible o expressable)— és quelcom d'incorporal, per tal com és «quelcom d'existent en conformitat amb un contingut psíquic racional» (κατὰ λογικὴν φαντασίαν)¹⁵ i, en conseqüència, és l'únic element que pot ésser veritable o fals. Podríem dir que els elements 2) i 3) recullen el convencionalisme aristotèlic i que l'element 1) reté l'εἶδος platònic. Aquesta tríada, diferentment interpretada, és subjacent en els tres *modi* dels gramàtics modistes: *intelligendi*, *significandi* i *essendi*.

Respecte de les categories gramaticals, les precisaren i les subdividiren. Quant al nom, distingiren entre nom propi (ὄνομα) i nom comú (προσεγορία); i pel que fa a la flexió, generalitzaren la declinació a totes les formes del nom i consideraren que el nominatiu era el cas recte (ὀρθὴ πτώσις) alhora que anomenaven casos oblics (πλάγια

13. DIÒGENES DE BABILÒNIA, frag. 17 (ARNIM 1964: III, 212): φωνὴ [...] ἀνθρώπου δέ ἐστιν ἔναρθος καὶ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη.

14. CRISIP DE SOLIS, frag. 166 (ARNIM 1964: II, 48).

15. *Ibidem*, frag. 187 (ARNIM 1964: II, 61).

πώσεις) totes les altres formes nominals. Quant al verb, distingiren entre predicats transitius (κατηγορήματα συμβάματα) i intransitius, com també entre veu activa (ὀρθή) i passiva i pel que fa als temps verbals distingiren entre l'acció contínua i l'acció acabada. Quant als mots articuladors (ἄρθρα) distingiren entre els que són declinables i els que no ho són (σύνδεσμοι). Precisaren també una nova categoria gramatical: l'adverbi, que anomenaren «mot mitger» (μεσότης) perquè és troba gramaticalment situat entre el nom i el verb.¹⁶

En el segle II dues escoles hel·lenístiques es disputaren la primacia gramatical: l'escola de Pèrgam, on ensenyaren els estoics Crisip de Sols i Crates de Mèlos, i l'escola d'Alexandria, on ensenyà Aristarc de Samotràcia i on es formà Dionisi de Tràcia, que posteriorment emigrà a Rodes i hi fundà una escola. Els gramàtics estoics de Pèrgam eren partidaris del corrent anomenat «anomalista», que sostenia que el llenguatge no estava estructurat per lleis necessàries i, per tant, cap regla no en podia explicar el funcionament. Les innombrables irregularitats de les formes gramaticals ho confirmaven.¹⁷

Els gramàtics alexandrins, en canvi, eren partidaris de l'«analogia». S'interessaven pel que avui anomenaríem crítica textual i pressuposaven que hi havia constants lingüístiques que justificaven que una lliçó fos preferible a una altra. Defensaven, doncs, l'existència d'esquemes racionals configuradors el llenguatge, i assumien el repte de descobrir-los. Per tal de demostrar-ne l'existència maldaven per establir regles (κανόνες) que expliquessin les variacions nominals i verbals. La disputa obligà els gramàtics alexandrins a formular clarament les regularitats que descobrien, la qual cosa donà lloc a l'establiment de paradigmes que afavoriren la formulació de manuals de gramàtica grega.

De tots aquest manuals, el més difós fou, sens dubte, la Τέχνη γραμματική, una obra tradicionalment atribuïda a Dionisi de Tràcia (segle II aC), si bé es tracta d'un resum posterior, molt concís, probablement fruit de la compilació de diversos manuals. Aquest resum grama-

16. DIÒGENES LAERCI 7,55-70 (HICKS 1999: II, 164-178).

17. VARRÓ 9.1 (KENT 1999: II, 440): «Crates, nobilis grammaticus, [...] fretus Chrisippo homine acutissimo qui reliquit Περί ἀνωμαλίας III libros, contra analogiam atque Aristrachum est nixus.»

tical tingué una extraordinària importància perquè es convertí en el model que inspirà gairebé tots els manuals posteriors. Recopilà els diversos intents d'establir categories gramaticals i fixà les vuit parts de l'oració (μέρη τοῦ λόγου): nom (ὄνομα), verb (ῥήμα), participi (μετοχή), article (ἄρθρον), pronom (ἀντωνυμία), preposició (πρόθεσις), adverbi (ἐπίρρημα), conjunció (σύνδεσμος).

L'escola «anomalista» estoica s'orientà primordialment a redactar textos que avui qualificaríem de teoria gramatical o de filosofia del llenguatge. L'escola alexandrina, en canvi, s'orientava a redactar manuals didàctics que, resumint els instruments gramaticals bàsics, ajudessin a editar i a interpretar els clàssics de la literatura. En conseqüència, el manual atribuït a Dionisi de Tràcia, seguint l'orientació de l'escola alexandrina, defineix la gramàtica com «el coneixement pràctic d'allò que ha dit la majoria de poetes i escriptors».¹⁸

Aquesta manera predominantment literària de concebre l'estudi de la llengua fou acceptada pels llatins que tradicionalment la definiren com la «ciència de parlar i d'escriure correctament (*scientia recte loquendi et recte scribendi*). Ciceró, per exemple, la recollí i l'aplicà a l'oratòria. Hi afegí, però un matis retòric important. L'orador no solament havia d'ésser un parlant hàbil, algú que excel·lís en el domini de la llengua (*scienter et perite dicere*), també havia d'ésser capaç d'expressar-se amb bellesa (*ornate dicere*). D'aquesta manera, saber parlar bé (*bene dicere*), esdevenia un exercici d'eloqüència que envaïa tota l'activitat intel·lectual.¹⁹

El resultat fou que durant molts segles tothom acceptà que el fi de la gramàtica era el que havia proposat la Τέχνη γραμματική: assolir la destresa (ἐμπειρία) en la utilització de la llengua —una habilitat que s'havia d'adquirir amb la lectura sovintejada dels poetes i dels prosistes. Els gramàtics especulatius del segle XII, foren els primers que qüestionaren aquesta supeditació de la gramàtica a la literatura.

18. DIONISI DE TRÀCIA (UHLIG 1965: 5): γραμματική ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων.

19. CICERÓ, *De oratore*, 2.5 (FBM 54, 7): «Bene dicere, quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis saepa teneatur. Omnia quaecumque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt et dicenda, qui hoc se posse profiteretur, aut eloquentiae nomen reliquendum est.»

1.4. Donat i Priscià

Els primers gramàtics romans adaptaren al llatí els resultats compendiats en les gramàtiques hellenístiques, especialment en la Τέχνη de Dionisi de Tracià i en els nombrosos tractats, conservats fragmentàriament. Entre aquests tractats destaca el del gramàtic alexandrí Apol·loni Díscol (segle II dC), conservat gairebé íntegrament, sobre la sintaxi de les diverses parts de l'oració (Περὶ συντάξεως τῶν τοῦ λόγου μερῶν).²⁰

Dels múltiples assaigs per a redactar una gramàtica llatina,²¹ dues obres s'imposaren per damunt de totes les altres al llarg de l'alta edat mitjana: l'*Ars grammatica* de Donat i les *Institutiones grammaticae* de Priscià.

Eli Donat (segle IV dC), ensenyà gramàtica i retòrica a Roma on tingué per deixeble sant Jeroni.²² Basant-se en compendis gramaticals escolars en boga, Donat compongué una breu exposició *De octo partibus orationis*, tradicionalment coneguda com *Ars minor*. El text anava adreçat als principiants. Era redactat en l'estil de preguntes i respostes, talment un catecisme, la qual cosa facilitava d'allò més la memorització de definicions rotundes. Per exemple,

—Què és el verb?

—La part de l'oració que, sense cas, indicant temps i persona, significa quelcom que s'esdevé de manera activa, passiva o intransitiva.²³

L'*Ars minor* consolidà entre els llatins les vuit parts de l'oració que els gramàtics hellenístics havien fixat. La divisió hellenística restà inamovible durant segles, amb una sola modificació: l'article, absent en llatí, fou substituït per la interjecció. Els modistes, sense ni tan sols intentar justificar aquestes vuit categories gramaticals, les acceptaren

20. APOL·LONI DÍSCOL, *De constructione orationis* (Bekker 1817).

21. VARRÓ, *De lingua latina* (KENT 1999: n. 17), és un dels més notables.

22. JERONI, *In Ecclesiasten*, 1 (PL 23, 1071a): «Praceptor meus Donatus».

23. ELI DONAT, *Ars minor* (HOLTZ 1981: 591): «—Verbum quid est? —Pars orationis cum tempore et persona sine casu aut agere aliquid aut pati aut neutrum significans.»

com a base de llur gramàtica i especulativament n'explicaren el funcionament.

L'*Ars maior* de Donat se centra en l'estudi de les parts de l'oració, preses aïlladament, i no explica com els mots es combinen entre si per a formar una *oratio*. Aquesta presentació d'una gramàtica sense sintaxi respon segurament a l'ordenament escolar de l'època que reservava per a la dialèctica i la retòrica l'estudi de la redacció, *constructio* que, evidentment, contenia una sintaxi implícita.

La primera part tracta del so vocal, de les lletres i les síl·labes, i exposa nocions de prosòdia i mètrica. Aquestes nocions inicials pretenien furnir segurament les beceroles per a la *lectura* i preparaven el text perquè pogués ésser interpretat. La segona part exposa les vuit parts de l'oració. La tercera part, la més original, presenta elements d'estilística: els defectes (*vitia*) que calia evitar i els recursos (*virtutes*) que calia emprar. A mitjan segle XI, aquesta tercera part —coneguda com a *Barbarismus*, a causa del primer *vitium*— esdevingué el manual d'estilística estàndard per a la retòrica medieval.

Però el text més estudiat i més comentat pels gramàtics medievals fou el compendi dels divuit llibres de les *Institutiones grammaticae* de Priscia, un gramàtic originari de Mauritània que ensenyà llatí a Constantinoble en el tombant del segle VI. Els setze primers llibres —coneguts com a *Priscianus maior*— tracten, com ho havia fet Donat, primerament els elements propedèutics a la gramàtica i tot seguit de les vuit parts de l'oració. Els llibres dissetè i divuitè —coneguts com a *Priscianus minor*— són dedicats enterament a la sintaxi.

Les *Institutiones* de Priscia —que, com el mateix autor reconegué,²⁴ seguien molt de prop Apol·loni Díscol— són una obra més ambiciosa que l'*Ars* de Donat. A partir del segle XI, les *Institutiones* juntament amb el *Barbarismus* de Donat esdevingueren els llibres de gramàtica que tothom havia d'estudiar i havia de conèixer (HUNT 1980). La subtileza amb què Priscia definia les nocions i presentava els problemes suscità la reflexió dels gramàtics la qual cosa donà lloc a l'aparició de

24. PRISCIÀ, *Institutiones grammaticae*, 17 (Hertzl 1859: 108): «In plerisque Apollonii auctoritatem sumus secuti.»

molts comentaris *Super Priscianum*.²⁵ En gran part, la gramàtica especulativa del segle XII s'originà com un comentari crític a l'obra de Priscia.

2. LA GRAMÀTICA ESCOLAR DE L'ALTA EDAT MITJANA

2.1. *Els manuals*

La Τέχνη atribuïda a Dionisi de Tràcia o l'*Ars* de Donat eren manuals de gramàtica pensats per a l'ensenyament escolar propi de l'antiguitat tardana. L'objectiu immediat era l'aprenentatge de la literatura clàssica pagana; l'objectiu últim era la formació de rètors capaçs d'exercir càrrecs polítics. D'altra banda, per a Donat, el llatí era la llengua materna dels alumnes i la mitologia grecoromana formava part de la cultura general.

Però a partir del segle VII la societat occidental sofrí canvis culturals profunds. El llatí, progressivament, anà deixant d'ésser la llengua vernacla i els símbols cristians, indeturablement, anaren desbancant els de la religió romana. La nova situació féu que les gramàtiques antigues, orientades a facilitar la lectura de textos literaris d'inspiració pagana, es mostressin inadequades. L'Església necessitava clergues que sabessin llegir i escriure, però els candidats a aprendre'n, tenien molt poca formació bàsica i disposaven de molt pocs recursos, de manera que només podien rebre un ensenyament molt elemental. Es féu necessari, doncs, inventar una pedagogia gramatical cristiana que deixés de banda les subtilestes teòriques i substituís els referents pagans per uns altres referents netament cristians.

Les *Institutiones grammaticae* de Priscia eren massa complexes i foren deixades de banda. Només la breu *Ars minor* i els primers llibres de l'*Ars maior* de Donat semblaven indicats. Calia expurgar-ne, però, els elements pagans. Així, per exemple, els mots *magister*, *musa* i

25. Un dels tractats més representatius de la gramàtica modista es presentà com un comentari a Priscia: BOECI DE DÀCIA, *Modi significandi sive quaestiones super Priscianum maiorem* (PINBORG & ROOS 1969). Cf. BARATIN 1984: 155-162.

scamnum amb què Donat exemplificava la declinació dels mots masculí, femení i neutre, foren substituïts per *iustus*, *ecclesia* i *ieiunium*, uns mots que semblaven més cristians. Igualment, en els exemples, la ciutat de Roma i el riu Tiber foren substituïts per la ciutat de Jerusalem i el riu Jordà. I mai que el llatí de la Vulgata s'allunyés dels cànons del llatí clàssic, calia seguir la Bíblia i abandonar Donat.²⁶

Tanmateix el llatí es consolidà com l'única llengua de cultura, no solament en la teologia, la filosofia i la literatura, sinó també en el dret i el comerç. Malgrat la lenta formació de les llengües vernacles, el llatí gaudí d'un estatus cultural tan privilegiat que la gramàtica llatina esdevingué el model de gramàtica en general,²⁷ d'una gramàtica que havia d'ésser simple per tal de poder ésser útil. Així, a l'alta edat mitjana, els manuals de gramàtica llatina, que s'adreçaven a clergues amb poca cultura, es limitaven a exposar breument les normes que calia seguir per a escriure correctament en llatí, sense preocupar-se gaire per justificar els fets lingüístics que descrivien.

En són un bon exemple la *Grammatica* d'Alcuí i el tractat sobre les parts de l'oració escrit per Beda el venerable.²⁸ Alcuí exposà en forma de diàleg les normes gramaticals corrents en les escoles. Dos deixebles s'interroguen sobre coneixements gramaticals. El més jove pregunta i el més gran respon. El mestre recorda la tríada que delimita el camp de la gramàtica (*res, intellectus, voces*),²⁹ vetlla per la correcció de les respostes, vigila que la gramàtica faci allò que ha de fer: ésser «la guardiana del bon escriure i del bon parlar»³⁰ i, sobretot, renya els deixebles quan ultrapassin «l'estil propi d'un llibret manual» (*modus manualis libelli*).³¹

26. THUROT (1986: 81) cita aquest text d'un gramàtic anònim: «In omnibus Donatum non sequimur quia fortiores in divinis Scripturis auctorem tenemus.»

27. Les primeres gramàtiques de les llengües vernacles són posteriors al segle ix; cf. AHLQVIST 1992.

28. BEDA EL VENERABLE, *De octo partibus orationis* (PL 90, 613-632).

29. ALCUÍ, *Grammatica* (PL 101, 854C): «Tria sunt quibus omnis collocutio disputatioque perficitur, res, intellectus, voces. Res sunt quae animi ratione percipimus. Intellectus, quibus ipsas addiscimus. Voces, quibus res intellectas proferimus, cuius causa litterae inventae sunt.»

30. *Ibidem*, (857D): «Grammatica est litteralis scientia, et est custos recte loquendi et scribendi, quae constat natura, ratione, auctoritate, consuetudine.»

31. *Ibidem*, (858D): «Vestra curiositas modum non habet. Ideoque modum manualis libelli excedere vultis.»

L'objectiu d'aquestes primeres gramàtiques medievals era, doncs, eminentment pràctic i no pas teòric la qual cosa feia que, en el trivi, la gramàtica se situés molt a la vora de la retòrica i es mantingués allunyada de la lògica. Es tractava de manuals que havien estat redactats pensant en la codificació i la preservació de la gramàtica clàssica. El desenvolupament de la teoria gramatical restava fora de l'abast de llurs autors. No hi trobem, doncs, cap innovació lingüística. L'època demanava compendis útils i no pas innovacions teòriques.

2.2. Presentacions allegòriques i comentaris

En els primers segles de l'alta edat mitjana, no solament els manuals escolars compendiaren la gramàtica clàssica,³² també ho feren els enciclopedistes.

Marcia Capella, en la seva allegoria *Les noces de Mercuri i Filologia* presentà la gramàtica com la primera de les set arts i li atribuï quatre funcions: dues d'actives —la d'ensenyar a llegir i a escriure— i dues d'admiratives (*spectativae*) —les d'ensenyar a entendre i a avaluar, perquè quan interpretem un text som enduts a contemplar-ne el contingut (*spectaculo detinemur*).³³

En aquesta situació cultural, Cassiodor, fent-se ressò de la tradició literària que ell volia conservar a Vivàrium, definí la gramàtica com l'habilitat (*peritia*) de parlar i escriure bellament (*pulchre*).³⁴ Semblantment, Isidor de Sevilla, seguint fidelment l'ensenyament de Donat, defineix la gramàtica com la ciència que, ensenyant a parlar i a escriure correctament, és l'origen i el fonament de l'activitat literària.³⁵

32. Sobre la gramàtica en l'època carolíngia, cf. LAW 1993.

33. MARCIÀ CAPELLA, *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, 3.230 (Eyssenhartd 1886: 56): «Docte scribere legereque [...] erudite intellegere probareque. [...] Istorum quattuor duo activa dicenda sunt, duo spectativa [...] Impendimus actiones cum quid conscribimus legimusve, sequentium vero spectaculo detinemur cum scripta intelligimus aut probamus.»

34. CASSIODOR, *Institutiones divinarum et saecularium litterarum*, 2.1 (PL 70, 1152 b): «Grammatica est peritia pulchre loquendi ex poetis illustribus, autoribusque collecta. Officium eius est sine vitio dictionem prosalem metricamque componere.»

35. ISIDOR DE SEVILLA, *Etymologiae*, 1.5.1 (PL 82, 81b): «Grammatica est scientia

En el segle IX, començaren a aparèixer els primers comentaris no solament de les obres dels dos grans gramàtics llatins, Donat i Priscia, sinó també d'altres gramàtics de l'antiguitat (LAW 1992: II, 90). Sovint el comentari consistia a afegir notes explicatives al text escrites entre línies, quan eren molt breus, o al marge, quan eren més extenses. Però també podia consistir en una paràfrasi del text. Llavors en resultava una nova redacció perquè l'autor no assenyalava gràficament què pertanyia a l'autor comentat i què era propi del comentarista. De fet, molts comentaris enriqueixen amb tantes remarques el text comentat que podem consirar-los obres originals. A mitjan segle IX, per exemple, el monjo benedictí Remigi d'Auxerre, a més de comentaris bíblics redactà també comentaris originals a Donat, Priscia i Marcia Capella (FOX 1902; HAGEN 1870; MARCO 1952: 503-517; LUTZ 1962-1964).

Tal com havien fet les enciclopèdies uns segles abans, les remarques originals dels comentaristes contribuïren a preservar el valor del patrimoni gramatical antic, si bé no constitueixen cap avenç teòric. Sorprenentment, hi hagué, en canvi, assaigs molt arriscats de redactar, sense cap tradició, gramàtiques de les llengües vernacles de l'oest i del nord d'Europa (irlandès, gal·lès, escandinau). Aquestes gramàtiques, en gran part anònimes, representaren un volenterós intent de descriure, amb l'aparell conceptual elaborat a partir del llatí, el funcionament de llengües que tenien tota una altra estructura.³⁶

A la fi del segle XI, l'ensenyament de la gramàtica prengué dues direccions ben diferenciades en els medis escolars. Al nord d'Europa (Flandes, Alemanya, Dinamarca) i també Anglaterra, la gramàtica se subordinava més i més a la lògica, i la retòrica era negligida, per tal com es considerava un simple embelliment literari del qual el pensament rigorós podia prescindir. D'aquesta manera, la gramàtica prenia una clara orientació dialèctica i els filòsofs se'n servien per controlar el rigor amb què intentaven interpretar el món.

En els països meridionals, en canvi (el sud de França i sobretot Itàlia) la gramàtica, sense negligir els seus components lògics, s'estu-

recte loquendi [scribendique ratio], et origo et fundamentum liberalium litterarum.» L'incís sribendique ratio —sens dubte un afegit posterior— pretén recalcar que la gramàtica fonamentava tota l'activitat intel·lectual humana.

36. Cf. AHLQVIST 1922.

diava en estreta connexió amb la retòrica. La finalitat de l'estudiant era obtenir un domini de tots els aspectes de la llengua i preparar-se per a l'exercici del dret. Les necessitats dels estudiants eren eminentment pràctiques com ho revela l'aparició d'una complexa *ars dictaminis*, un conjunt molt estricte de normes que regulaven la redacció de cartes i escrits jurídics (CAMARGO 1991; CAMARGO 2001).

Això no vol pas dir que es produís un conflicte obert entre aquestes dues orientacions gramaticals. Al contrari, dos fets demostren que aquests corrents gramaticals eren permeables; el fet que a mitjan segle XII Heloïsa, al nord de França, redactés les seves lletres a Abelard seguint l'*ars dictaminis* (ABELARD I HELOÏSA 2005: 37, 103 n. 1), i el fet que, en alguns centres italians, la gramàtica especulativa fos ben acollida. Tanmateix, sembla que podem parlar de tendències clarament diferenciades. Al nord la gramàtica s'arreglera amb la lògica, al sud ho fa amb la retòrica (HUNTSMAN 1986: 76-77).

Enmig d'aquests dos corrents dominants, el breu diàleg d'Anselm de Canterbury *De grammatico* ocupa un lloc molt peculiar perquè pressuposa una teoria de la *proprietas terminorum* que no és gens fàcil de relacionar ni amb les teories gramaticals de l'època ni amb el sistema de pensament del seu autor (HENRY 1974; GALONNIER 1987).

3. LA GRAMÀTICA COM A *SCIENTIA SPECULATIVA*

3.1. Gramàtica i hermenèutica

En l'antiguitat, l'objectiu de la gramàtica consistí sobretot a facilitar la interpretació dels *auctores*, és a dir, els grans escriptors de la literatura clàssica. Segles més tard, un cop assentats els pobles invasors, la gramàtica, arran de la reforma carolíngia, obtingué novament un lloc preponderant dins les *artes liberales*, si bé ara amb una funció més modesta: esdevenir un instrument útil per a la formació dels clergues. Cal no oblidar que un clergue era bàsicament un *litteratus*, algú que sabia de lletra.

Però, a mitjan segle XII els clergues prengueren consciència que saber de lletra no era suficient per a interpretar un text. Els calia tam-

bé saber com funcionava la llengua per tal de descobrir els diversos significats que un text podia tenir. Llegir un text comportava interpretar-lo, altrament el pensament del seu autor (*accessus ad auctorem*) restava inaccessible (HÄRING 1977).

Els contactes amb l'Orient —un efecte no buscat de les croades— afavoriren la recepció i la consegüent traducció de molts textos grecs. Simultàniament, diversos textos àrabs foren progressivament traduïts al llatí. D'altra banda, l'ensenyament escolar obligà a redactar compendis. Així, l'any 1141 Joan Gracià redactà una *Concordantia discordantium canonum* —conegut posteriorment com a *Decretum*— on ordenava lògicament tots els textos canònics coneguts. Entre els anys 1153 i 1157, Pere Llombard imitant Gracià, però en un estil més eclèctic, redacta els *Libri sententiarum* (DELHAYE 1961: 23), on compilava les principals doctrines teològiques. A més, els textos de Boeci —tant les seves obres originals com els seus comentaris—, després de segles d'oblit es difongueren tan àmpliament que hom ha qualificat el segle XII d'*aetas boethiana* (CHENU 1976: 142-158). Boeci fou el gran inspirador del neoplatonisme de l'escola de Chartes. A tots aquests textos que feien autoritat (*auctoritates*) s'afegí, a partir de la segona meitat del segle XII, gairebé tot el *corpus aristotelicum* (BRAMS 2002).

Aquesta munió de nous textos que feien autoritat, posats en circulació en un període relativament curt —mig segle aproximadament—, obligà els medievals a reinterpretar les *auctoritates* tradicionals i a definir amb precisió nous mètodes d'interpretació.

La filosofia de l'alta edat mitjana s'havia basat primordialment en el pensament de Plató més que no pas en el d'Aristòtil. Gràcies a les traduccions d'autors neoplatònics i a les referències a Plató que hom podia trobar en els escriptors eclesiàstics, la teoria platònica era àmpliament difosa. La influència de doctrines estoiques era també ben activa (BRADZELL 2009). Per aquest motiu, l'obra d'Aristòtil no fou pas ben acceptada per tothom. Però ben aviat els comentaris que en feren els mestres més reconeguts, tant els de la facultat d'arts com els de la facultat de teologia, conferiren al pensament aristotèlic una posició privilegiada en el pensament medieval.

Així, els *magistri artium* que s'anaven emparant de la lògica aristotèlica començaren a considerar insuficients les gramàtiques de Priscia i

Donat, perquè tan sols descrivien les regles que havia d'aprendre el qui volia parlar i escriure correctament en llatí, però no explicaven com funcionava lingüísticament el llatí, és a dir no exposaven quines eren les causes que feien comprensible que la llengua llatina funcionés d'una manera i no d'una altra. Els gramàtics del segle XII volien una gramàtica amb base filosòfica —això és aristotèlica— per tal com els semblava que la gramàtica simplement descriptiva i normativa (*grammatica regularis*), malgrat ésser pràctica i útil des d'un punt de vista pedagògic, era innegablement insuficient des d'un punt de vista científic.

Tot al llarg del segle XII i una bona part del segle XIII, una de les tasques més importants dels *magistri* consistí a posar en circulació textos aplegats, ordenats, corregits i, si calia, traduïts, això és, interpretats.³⁷ El treball del gramàtic editor havia de menar, doncs, a una correcta interpretació del text la qual cosa exigia disposar de conceptes ben definits, distincions ben precises i referències ben establertes. Es tractava de fer un treball d'hermenèutica similar al que ja havien dut a terme, des de feia segles, els comentadors de Bíblia. Només calia adaptar-ne als resultats a la nova situació cultural (SMALLEY 1984).

Però l'aclariment del text mitjançant glosses i comentaris no resol·lia pas tots els problemes. Les *auctoritates* es contradieien les unes a les altres. Calia doncs un rigorós treball teòric que demostrés que entre els textos que feien autoritat no hi havia discordança. Calia fer veure que les *auctoritates* podien afirmar coses divergents (*diversa*) que tanmateix no eren pas contradictòries (*adversa*). En el pròleg a la seva recopilació de textos aparentment contradictoris, intitolada *Sic et non*, Abelard establí un conjunt de regles d'interpretació. Una de les primeres, basada en Priscia,³⁸ consisteix a tenir en compte que el significat dels mots (*verborum significatio*) és determinat per l'ús (*usus*) que en fan els parlants més que no pas per la propietat que pugui tenir un terme pres aïlladament (*proprietas sermonis*).³⁹

37. Cal recordar que en llatí *interpretari* significa alhora 'explicar' i 'traduir'.

38. PRISCIA, *Institutiones grammaticae*, 7 (HERTZL 1859: 310): «Sunt tamen quaedam nomina, quorum aliqui casus in usu deficiunt: quos quamvis secundum analogiam possumus proferre, tamen, quia apud auctores non invenimus, recusandos puto.»

39. PERE ABELARD, *Sic et non*, prol. (BOYER & R. McKEON 1976: 90): «Si ad doc-

Per consegüent, hom només podia basar-se racionalment en *auctoritates* si disposava d'un mètode interpretatiu. La filosofia d'Aristòtil n'assenyalava les línies fonamentals. Els conceptes bàsics de la filosofia d'Aristòtil —el «Filòsof» per antonomàsia— delimitaven el camp d'allò que era racionalment justificable. La *Metaphysica*, l'*Ethica*, la *Politica* d'Aristòtil, com també els seus escrits de filosofia natural (*Physica*), foren un estímul per al pensament, i també objecte de debat.

El pensament rigorós que exigia la lògica aristotèlica només era possible si hom dominava el llenguatge. La claredat del pensament demanava la precisió del vocabulari. Dos segles enrere, els mestres carolingis ja se n'adoraren. El llatí bàrbar duia inevitablement a la imprecisió. Calia, doncs, elaborar un llatí escolàstic que, seguint regles gramaticals estrictes, permetés la creació d'una llengua estàndard, dúctil i precisa alhora.

La comesa no era gens fàcil. L'autoritat de la lògica i l'epistemologia aristotèliques era incontestable, però no resolía els nombrosos problemes lingüístics que anaven apareixent. Hom sentia la necessitat d'elaborar una nova gramàtica llatina que anés més enllà de la *grammatica regularis* de Donat i Priscia. Però el camí era ardu. La retòrica clàssica era insuficient. Els pensadors es veien obligats a crear neologismes i a seguir processos discursius que hom no podia justificar recorrent a l'*auctoritas* de Ciceró o Quintilià. Un dels exemples més clars fou l'admissió de l'article *ly* manllevat de l'antic francès i utilitzat per a precisar el significat que hom donava a una determinada expressió.⁴⁰ Els resultat d'aquesta obsessió per la justesa lingüística fou la creació del llatí escolàstic caracteritzat per la simplicitat de la sintaxi i la monotonia de l'estil (HUBERT 1949; HUBERT 1952).

Tanmateix, el llatí cristià que en el segle XII encara s'emmirallava en els clàssics no desaparegué. La prosa de Bernat de Claravall n'és un dels exemples més significatius. La calidesa, l'ardor i l'afectivitat de l'estil que Bernat havia après de la retòrica monàstica s'oposava a la

trinam, ut oportet, loqui volumus, magis eorum [quibus loquimur] usus quam proprietatis sermonis aemulandus est».

40. NORBERG 1980: 90, on se cita TOMAS D'AQUINO. *Summa theologiae*, I, q. 42, a. 2 ad 4: «Melius est quod dicatur 'semper natus', ut *ly* 'semper' designet permanentiam aeternitatis et *ly* 'natus' perfectionem geniti».

fredor, al distanciament i a l'eixutesa que practicaven els filòsofs educats en la dialèctica escolàstica. Una oposició que no era solament estilística, ans era el reflex de maneres de pensar ben diferents. Una anècdota referida per Joan de Salisbury exemplifica aquesta oposició. Suspecte d'heterodòxia, Gilbert de Poitiers, teòleg i filòsof molt competent, hagué d'heure-se-les amb les abrandades acusacions de Bernat de Claravall. Gilbert argumentava amb una subtilitat conceptual que fonamentava en Hilari de Poitiers. Com que Bernat no acabava d'entendre l'argumentació de Gilbert, Joan de Salisbury per tal de reconciliar-los suggerí a Gilbert que es trobessin en un altre moment i discutissin calmosament. La resposta de Gilbert fou fulminant: «Ja n'hi ha prou de discussions. Si Bernat vol entendre Hilari, el que ha de fer és aprendre les disciplines liberals i seguir els altres estudis preparatoris».⁴¹ Per a Gilbert de Poitiers les *disciplinae liberales* eren bàsicament la precisió conceptual i el rigor argumentatiu. La dialèctica s'erigia en senyora de les arts liberals i relegava al claustre l'abrandament místic.

A partir del segle XIII algunes qüestions lingüístiques començaren a ésser debatudes per filòsofs que no s'interessaven solament per problemes gramaticals, sinó sobretot per problemes que avui qualificariem d'epistemològics o d'ontològics. Per exemple, la distinció semàntica entre *significatio* i *suppositio*, una distinció que amb terminologia variable —sentit i referència, connotació i denotació, i intensió i extensió— ha restat fonamental en filosofia del llenguatge. En el segle XIII, en les seves *Summulae logicales*, Pere Hispà precisà que es tractava d'una diferència que responia a dos conceptes independents encara que relacionats.⁴²

La *significatio* era el sentit que posseeix una paraula, és a dir, la relació que hi ha entre la paraula i allò que és significat per la paraula. En virtut d'aquesta relació semàntica, una determinada paraula, en

41. JOAN DE SALISBURY, *Historia pontificalis*, 12 (CHIBNALL 1956: 26): «[Gislebertus] repondit iam satis esse quod hucusque contenderant et abbatem [Clarevallensem], si plenam intelligentiam Hilarii [Pictaviensis] affectaret prius in disciplinis liberalibus et aliis praediscendis plenius instrui oportere.»

42. PERE HISPÀ, *Tractatus*, 6.3 (RIJK 1972: 80): «Significare est vocis, supponere vero est termini iam quasi compositi ex voce et significatione. Ergo suppositio non est significatio.»

quant signe, fa referència a una cosa, un lloc o un esdeveniment. Per consegüent, la paraula actua de substitut, és a dir, es posa en lloc de les coses. Però amb referència als ens reals, aquesta relació és de *suppositio*. Per exemple, *homo* significa «home», però també està en lloc (*supponit*) de Sòcrates, Joan de Serrallonga o Francesc Macià. Tanmateix cal tenir en compte que la *significatio* és anterior a la *suppositio* i que per tant, quan les *significationes* o significats de més d'una paraula entren a formar part de construccions sintàctiques, llur *suppositio* pot quedar limitada. Així, *homo albus* ('home blanc') només fa referència a la mena d'homes que són blancs, i exclou tant els homes que no són blancs com totes les coses que són blanques però no són homes.

Alguns lògics i gramàtics ampliaren aquesta distinció amb l'ajut dels conceptes aristotèlics de matèria i forma. Això els permeté de distingir entre *suppositio formalis* i *suppositio materialis*. En la *suppositio formalis* la paraula representa una cosa o una persona —els lògics posteriors l'anomenaran «llenguatge objecte» o «llengua de primer ordre». En la *suppositio materialis* la paraula es representa a si mateixa, —els lògics posteriors l'anomenaran «metallenguatge» o «llenguatge de segon ordre».

3.2. Els precursors de la gramàtica teòrica

A partir del segle XII, la concepció de la gramàtica començà a canviar. Deixà d'ésser una simple *ars sermocinalis*, al servei de la interpretació de les *auctoritates* i lentament esdevingué una *scientia sermocinalis*. Però l'evolució s'havia iniciat feia molt de temps, en el segle IX, quan Joan Escot Eriúgena assignà a la lògica un lloc preeminent en els estudis. Per a ell, la gramàtica era una part de la dialèctica. Car la dialèctica, en quant lògica que argumenta amb estructures reals (*argumenta ex natura rerum sumpta*), havia de fonamentar el llenguatge que opera amb sons inventats per convenció humana (*ex humanis inventionibus excogitata*).⁴³

43. JOAN ESCOT ERIÚGENA, *Periphyseon*, 5 (CCCM 165, 15-16): «Grammatica et rhetorica [...] veluti quaedam membra dialecticae multis philosophis non incongrue

A la fi del segle XIII, la definició que Siger de Courtrai donà de la gramàtica revela la importància que la dialectica havia anat adquirint en les escoles: «La gramàtica és la ciència del llenguatge, i el seu àmbit d'estudi és l'oració i les seves modificacions amb què expressem els conceptes de la ment en oracions ben formades».⁴⁴

Fruit d'aquests canvis s'anà establint un ensenyament de la gramàtica teòrica que constituïa un nivell superior (*secunda traditio*) al qual només accedien els qui dominaven (*iam proveci*) la gramàtica normativa elemental (KNEEPKENS 1981: 83, n. 12). Posteriorment, en la segona meitat del segle XIII, els modistes anomenaren *grammatica speculativa* llur teoria gramatical que partia dels comentaris gramaticals del segle anterior (FREDBORG 1988).

En efecte, tot al llarg del segle XII, a conseqüència de la importància que anava prenent la dialèctica en l'activitat intel·lectual, començaren a aparèixer comentaris a les *Institutiones grammaticae* de Priscia. Els comentaristes, gairebé sempre anònims, s'esforçaven a precisar les definicions de les vuit parts de l'oració i a determinar tot allò que les modificava. Un dels primers comentaris fou l'anomenat *Glossulae in Priscianum*. Probablement, prové del cercle de Guillem de Champeaux i cal datar-lo al tombant de segle (GIBSON 1979).

3.3. Pere Abelard i l'escola de Chartres

Pere Abelard, el deixeble —i posteriorment adversari— de Guillem de Champeaux havia de conèixer aquests comentaris. De fet, Abelard s'interessà per totes les *artes sermocinales*: enllestí una *Grammatica*, que no ens ha arribat; redactà un tractat de *Dialectica* i nom-

existimantur. [...] Non de rerum naturae tractare videntur, sed vel de regulis humanae vocis, quam non secundum naturam, sed secundum consuetudinem loquentium subsistere Aristotelis cum suis sectatoribus approbat, [...] quod validioris vigoris sint ad approbandas vel negandas quaestiones argumenta ex natura rerum sumpta quam ex humanis inventionibus excogitata.»

44. SIGER DE COURTRAI, *Summa modorum significandi* (WALLERAND 1913: 93): «Grammatica est sermocinalis scientia, sermonem et passiones eius in communi ad exprimendum principaliter mentis conceptus per sermonem coniugatum considerans.»

broses glosses sobre textos lògics d'Aristòtil i de Boeci; i, pel que fa a la retòrica, escrigué unes *Glossae super Topica*.

Abelard fou un gramàtic interessat per la lògica del llenguatge i un lògic conscient de les implicacions gramaticals de les tesis lògiques. Concebia la gramàtica com una art que se situava entre allò que és real (*res*) i l'activitat per la qual la ment genera conceptes o intel·leccions (*concipit rem o generat intellectum*). El llenguatge, a diferència d'una lògica formal, és un sistema complex que conté elements gramaticals, lògics i retòrics. Això comporta que «unes mateixes coses puguin ésser significades per un nom o per un verb, de manera que les expressions “ell corre” o “la cursa” poden significar una mateixa realitat. Però el mode divers de concebre-la (*diversos modus concipiendi*) modifica la concepció (*intellectus*) que en tenim: en un cas concepem el fet de córrer en el seu ésser, en l'altre cas el concepem unit a un subjecte (*hic in essentia ostenditur, ibi in adiacentia*); en un cas tenim en compte el temps, en l'altre cas en prescindim.»⁴⁵ Aquesta remarca, que assenyalava la dependència recíproca entre la concepció mental de la realitat i la manera d'expressar-la gramaticalment anuncia els *modi significandi* que esbossà Pere Hèlias i que els gramàtics modistes desenvoluparen àmpliament (JOLIVET 1982; JOLIVET 1974; JACOBI 2004).

El tractament dialèctic de la gramàtica practicat per Abelard influí en els seus contemporanis. Els mestres de l'anomenada escola de Chartres foren molt receptius a aquesta nova manera d'estudiar el llenguatge en la qual les tres *artes sermocinales* s'imbricaven les unes amb les altres bo i deixant a la lògica un lloc de preferència. Joan de Salisbury, un testimoni privilegiat d'aquesta època, ens descriu així l'ambient cultural d'aquells anys: «D'un cap a l'altre, la gramàtica i la lògica es difonen més i més. Tothom reconeix que en aquest camp la lògica, amb un fulgor auri, hi aporta les seves raons acolorant-ho tot amb arguments, i la retòrica, quan escau de persuadir, hi resplendeix amb el candor platejat de l'eloqüència.»⁴⁶

45. PERE ABELARD, *Logica Ingredientibus*. 3. *Glossae Peri Hermeneias* (GEYER 1927: 308): «Res enim eadem a nomine et a verbo significantur, ut 'currit' et 'cursus' eandem rem significant sed diversus modus concipiendi variat intellectum, quia hic in essentia cursus ostenditur, ibi in adiacentia, hic cum discretionem temporis, ibi sine.»

46. JOAN DE SALISBURY, *Metalogicon*, 1.24 (CCCM 98, 52): «Grammatica poeti-

Els comentaris que Guillem de Conches féu a les *Intitutiones grammaticae* de Priscia el convertiren en el més gran impulsor dels estudis literaris de l'època. La filosofia natural de Guillem de Conches —impregnada de neoplatonisme com la del seu contemporani Teodoric de Chartres— exigia raons explicatives per a tot. També és clar, per als fenòmens gramaticals (RIJK 1967; JEAUNEAU 1960; FREDBORG 1981; ROSIER 1993). En aquest sentit, criticà Priscia perquè no havia anat al fons de l'explicació lingüística. Les *Intitutiones* exposaven com funcionava la llengua llatina però no explicitaven la teoria subjacent a la seva gramàtica ni justificaven les categories gramaticals emprades.⁴⁷

3.4. Els primers gramàtics especulatius: Pere Hèlias, Robert Kilwardby i Roger Bacon

A mitjan segle XII, Pere Hèlias, seguint la tendència especulativa del seu mestre Teodoric de Chartres i influït també per Guillem de Conches (FREDBORG 1973), es proposà de redactar una obra que contribuís a difondre un coneixement més ben fonamentat de la gramàtica —*ad maiorem artis grammaticae cognitionem* són els mots inicials de l'obra— això és, un manual que presentés ordenadament els coneixements gramaticals assolits per les diverses glosses i comentaris que circulaven per les escoles. L'intitulà *Summa super Priscianum*.⁴⁸ L'obra no era pas innovadora. La seva originalitat consistia més aviat a sistematitzar ordenadament moltes de les aportacions gramaticals que hom podia trobar disperses i sovint redactades de manera confu-

caque se totas infundunt et eius quod exponitur totam superficiem occupant. Huic ut dici solet campo logica probandi colores afferens suas immittit rationes, in fulgore auri, et rethorica in locis persuasionum et nitore eloquii candorem argenteum aemulatur.»

47. GUILLEM DE CONCHES, *De philosophia mundi*, copiat per Thurot (1986: 17): «Quoniam in omni doctrina grammatica praecedit, de ea dicere proposuimus, quoniam, etsi Priscianus inde satis dicat, tamen obscuras dat definitiones nec exponit, causas vero inventionis diversarum partium et diversorum accidentium in unaquaque pretermittit, antiqui vero glossatores satis bene litteram continuaverunt et fere et plerumque et bene regulas exceperunt, sed in expositione accidentium erraverunt.»

48. PERE HÈLIAS, *Summa super Priscianum* (REILLY 1993).

sa (HUNT 1980: n. 25). Per als modistes, la *Summa* de Pere Hèlias fou el comentari per excel·lència a les *Institutiones* de Priscià. De fet, Pere Hèlias fou el primer medieval a escriure una *summa*, el gènere expositiu més practicat en el segle XIII.

Pere Hèlias redactà un text que hom ha qualificat de «gramàtica dialèctica» per tal com, lògicament estructurada, pretenia suplir la manca d'ordre i de precisió en el tractament de les diferents parts de l'oració i dels seus accidents (BURSILL-HALL 1974: 80). Cal precisar-ho, però. Sembla clar que la *Summa* de Pere Hèlias no es cap gramàtica filosòfica. Tanmateix, malgrat ésser més restrictiva que els textos de Pere Abelard que admeten la intromissió de la lògica en la gramàtica, la *Summa* de Pere Hèlias admet el recurs cautelós a la filosofia per resoldre qüestions lingüístiques.

Però hi havia *magistri artium* de l'època que anaven més enllà. Admetien sense reticències que era d'allò més convenient que, a més dels mètodes d'ensenyament tradicionals de la gramàtica normativa, hi haguessin també una gramàtica estrictament especulativa. Bé que els seus impulsors eren bàsicament gramàtics, hom acceptava que una gramàtica especulativa era una empresa filosòfica: «No és el gramàtic, sinó el filòsof qui, després de meditar minuciosament sobre la natura de les coses, descobreix què és la gramàtica». ⁴⁹ Fins i tot hi havia qui sostenia que sense lògica no hi podia haver gramàtica, car, com deia un glossador, «el neci és al savi allò que el gramàtic llec en lògica és al versat en lògica». ⁵⁰

Els retrets que els gramàtics especulatius dels segles XII i XIII feien a Priscià perquè presentava una gramàtica llatina infundada, s'assemblen a les acusacions que els primers gramàtics generativistes feren als lingüistes descriptivistes. Hom els acusava de limitar-se a aplegar dades de simple valor observacional i a descriure els fenòmens lingüístics sense proposar cap teoria explicativa universalment vàlida.

Per als medievals la *Summa* de Pere Hèlias representà la consoli-

49. Això és el que afirmava un gramàtic modista anònim, copiat per Thurot (1986: 124): «Non ergo grammaticus sed philosophus, proprias naturas rerum diligenter considerans, ex quibus modi essendi appropriati diversis rebus cognoscuntur, grammaticam invenit.»

50. *Glossa notabilis*: «Sicut se habet stultus ad sapientem, sic se habet grammaticus ignorans logicam ad peritum in logica», citat per Reichling (1974: xii).

dació d'una nova manera d'entendre la gramàtica. En efecte, gràcies a la *Summa*, la gramàtica deixava d'ésser una simple *ars sermocinalis* al servei de la interpretació de textos que feien autoritat i esdevenia una ciència autònoma, teòricament ben fonamentada. Els tractats que ens han arribat dels *magistri artium* de la primera meitat del segle XIII testimonien aquesta nova situació científica de la gramàtica.

Robert Kilwardby —un mestre anglès que estudià i ensenyà les arts a París, abans de fer-se dominic i regressar a Anglaterra— reflexionà sobre el caràcter científic de la gramàtica (SIRRIDGE 1988). Atès que el model aristotèlic de ciència, orientat al descobriment d'allò que és necessari, relegava la gramàtica a un grau científic inferior, perquè l'objecte de la gramàtica d'una llengua és constituït per les expressions contingents dels qui la parlen, Robert Kilwardby s'interessà per descobrir els elements universals que hi ha en la llengua.⁵¹ Es demanà, doncs, si hi podia haver una ciència lingüística. La resposta fou afirmativa: hi ha una ciència que, malgrat no ésser estrictament especulativa, és ciència perquè ens ensenya una habilitat necessària però que naturalment no posseïm: l'art d'expressar-nos en raonadament (*de modo artificiali sermocinandi*); una ciència *de rebus humanis* l'objectiu de la qual era la creació d'una habilitat (*habitus artisfactus*).⁵² Els homes necessiten aquesta habilitat tant a l'hora d'expressar allò que ja saben (*in rationes significantis quod notum est*), com a l'hora de cercar allò que no saben. D'allò primer se n'ocupa la gramàtica, d'això segon la lògica i la retòrica.⁵³

Roger Bacon —estudiant d'arts a Oxford i a París abans de fer-se franciscà i dedicar-se a la teologia i la filosofia— redactà en els primers anys de la seva carrera una *Summa grammaticae*. L'obra es presenta com un comentari escolar al *Priscianus minor* i reflecteix les in-

51. ROBERT KILBARDBY, *In Priscianum minore*, citat per Bursill-Hall (1976: 170, n. 16): «Cum scientia maneat eadem apud omnes, et subiectum eius idem manet, quare subiectum grammaticae debet manere idem in omnibus».

52. ROBERT KILBARDBY, *De ortu scientiarum*, § 427 i 344 (JUDY 1976: 148 i 122).

53. *Ibidem*, § 635 (JUDY 1976: 216): «Prius est sermo in ratione significantis quod notum est quam in ratione inquirentis quod ignotum est; [...] Et sermo inquirens quod ignotum est prius est in ratione inquirentis circa thesim quam circa hypothesim, sicut universale est prius particulari. Ideo prior in hoc ordine est grammatica, secunda logica, ultima rhetorica.»

quietuds especulatives dominants en la Universitat de París a mitjan segle XIII (HIRSCH 1914: 101-151; ROSIER 1997). Però l'objectiu de Roger Bacon no era el coneixement del llatí sinó el coneixement de les llengües (*notitia linguarum*), un coneixement que ell considerava la porta d'accés a la saviesa (*porta sapientiae*). La raó era simple, els textos fonamentals en teologia i en filosofia havien estat redactats en hebreu, en grec i en àrab, llengües que l'estudiós havia d'aprendre necessàriament si volia assolir la saviesa.⁵⁴

Ara bé, Roger Bacon creia que per a poder travessar el llindar de la saviesa calia saber interpretar els signes, perquè les llengües no són res més que sistemes de noms que els homes han imposat a les realitats amb què han topat en un temps i en un lloc determinats.⁵⁵ Tanmateix, Roger Bacon ultrapassà l'àmbit lingüístic en què cautelosament es movien els seus contemporanis modistes. Per a ell, el llenguatge tenia sobretot una dimensió religiosa: parlar és el més gran que pot fer l'home. La paraula, pronunciada amb plena consciència, amb resoluta decisió i amb recta intenció, actua sobre la realitat i té prou força per a canviar-la.⁵⁶

3.5 Oposició a la gramàtica especulativa

Però en la facultat d'arts de París, no tothom veia de bon ull que la dialèctica, envaís l'estudi de la gramàtica i, de retop, marginés la retòrica. Aquesta malfiança provocà fins i tot la confrontació. Hom

54. ROGER BACON, *Opus tertium*, 28 (BREWER 1859: 102): «Notitia linguarum est prima porta sapientiae, et maxime apud Latinos, qui non habent textum theologiae, nec philosophiae, nisi a linguis alienis; et ideo omnis homo deberet scire linguas, et indiget studio et doctrina harum.»

55. ROGER BACON, *Compendium studii theologiae*, 4 § 97 (MOLONEY 1988: 90): «Numquam enim homines, quando imponunt nomina infantibus vel animalibus suis, respiciunt nisi ad res praesentes sensui, et ideo non abstrahunt a presenti tempore, nec ab esse actuali.»

56. ROGER BACON, *Opus tertium*, 27 (BREWER 1859: 96): «Considerare debemus quod verba habent maximam potestatem; et omnia miracula facta a principio mundi fere facta sunt per verba. Et opus animae rationalis praecipuum est verbum, et in quo maxime delectatur. Et ideo cum verba proferuntur profunda cogitatione et magno desiderio, et recta intentione, et cum forti confidentia, habent magnam virtutem.»

enyorava els temps en què els esperits humanistes del segle XII, com és ara Joan de Salisbury, havien sabut compaginar el respecte per la dialèctica i l'amor pels clàssics.

En la primera meitat del segle XIII, Henri d'Andeli, en el poema al·legòric *La bataille des sept ars*, reflectí mordaçment aquesta rivalitat existent entre els innovadors que sotmetien la gramàtica als principis de la lògica i els qui restaven fidels a l'estudi de la gramàtica com a preparació per a la lectura dels clàssics. Els contendents es fortificaven en dues places confrontades: París i Orleans.

Paris et Orliens ce sont deux:
c'es grans damages et grans deuls
que lis uns a l'autre n'acorde. (HÉRON 1974: 43)

Els mestres de París van al combat comandats per Lògica que rep el suport de Plató, Aristòtil i Porfiri. Els d'Orleans els surten a l'encontre capitanejats per Gramàtica que compta amb l'ajut de Donat i Priscia, i la protecció de Virgili, Homer i Ovidi. L'exèrcit dels parisencs surt vencedor de la batalla, i Lògica foragita Gramàtica a Egipte on havia nascut. Això no obstant, Henri d'Andeli prediu que l'exili de Gramàtica només durarà vint anys, el temps que necessitarà la inèpcia dels qui no saben redactar per demanar el seu retorn

Quars en toute science est gars
mestres qui n'entent bien ses pars. (HÉRON 1974: 60)

Henri d'Andeli imagina que el combat té també un rerefons moral. Els partidaris de la literatura respecten els *auctores* com a models ètics; en la novetat dialèctica, al contrari, hi ha perversitat moral.

Et la gent Grammaire perverse
R'ont lessié Claudien et Perse
deux moult bons livres anciens
les meillors aus grammariens. (HÉRON 1974: 46).⁵⁷

57. Sobre la relació entre gramàtica i ètica, vegeu DELHAYE 1988: especialment ps. 94-95.

Tanmateix, tot sembla indicar que la confrontació entre les dues maneres d'entendre la gramàtica fou probablement més una desavinença de gustos que un autèntic debat doctrinal (DE BRUYNE 1998: II, 534-535). De fet, no comportà cap progrés ni en teoria gramatical ni en qüestions de crítica literària.

Amb tot, la gramàtica especulativa que s'anava introduint en els medis universitaris no féu pas desaparèixer els manuals escolars. Tot al contrari, podríem dir que en reforçà la difusió, com ho demostra l'aparició a l'inici del segle XIII de manuals que parafrasejaven en versos les gramàtiques de Donat i Priscia per tal de facilitar la memorització de les definicions i les regles.

Dues d'aquestes gramàtiques assoliren una gran difusió: sobretot el *Doctrinale* del normand Alexandre de Villedieu, però també el *Graecismus* del flamenc Evrard de Béthune (WEOBEL 1997; REICHLING 1974). Malgrat que aquestes gramàtiques vesificades no pretenien introduir novetats teòriques com feien els modistes, introduïren alguns canvis amb relació a llurs models Donat i Priscia. Per exemple, empraren conceptes desconeguts per Donat i Priscia, com ara el concepte de règim, a l'hora d'atribuir funcions sintàctiques a les formes nominals declinades.

4. ELS *MODI SIGNIFICANDI* COM A FONAMENT D'UNA GRAMÀTICA ESPECULATIVA

4.1. *Els fonaments teòrics de la gramàtica modista*

Si bé al llarg de l'edat mitjana tothom admeté que Donat i Priscia eren les *auctoritates* gramaticals per excel·lència, a mitjan segle XIII es consolidaren dues maneres ben diferenciades d'interpretar-los. Les diferències arrencaven sobretot de la funció que hom assignava a la gramàtica dins el camp del saber.

D'una banda hi havia els mestres de les escoles urbanes o catedrals, per als quals la funció de la gramàtica continuava essent bàsicament la d'una propedèutica literària. En aquestes escoles, els mestres i els estudiants cercaven en la gramàtica normes fàcils d'entendre i de

memoritzar (*grammatica regularis*) a fi d'arribar a dominar l'ús d'una llengua que el poble ja no parlava.

D'altra banda, en les facultats d'arts instituïdes en les noves universitats, els mestres i els estudiants s'interessaven sobretot per elaborar una teoria gramatical, una *grammatica speculativa*, que, en explicar amb rigorosa terminologia aristotèlica el funcionament de la llengua en general, els pogués servir de ciència introductòria a totes les ciències teòriques.⁵⁸ Els gramàtics especulatius volien anar més enllà de la classificació dels mots i la presentació de paradigmes amb finalitats pedagògiques. No en tenien prou d'assolir la competència en l'ús del llatí. Cercaven estructures generals que expliquessin la sintaxi i la semàntica del llatí amb el convenciment que aquestes estructures descobertes en el llatí permetrien l'elaboració d'una teoria general del llenguatge. Les gramàtiques teòriques o especulatives volien ésser una innovació filosòfica enfront de la gramàtica clàssica, que només era útil com a instrument pedagògic (ROOS 1976; PINBORG 1982).

El procés pel qual les universitats aconseguiren d'assimilar les antigues *artes liberales* fins a convertir-les en una facultat de lletres (*facultas artium*) fou molt complex. Tanmateix, el resultat sembla prou clar: la gramàtica deixà d'ésser una simple *ars* —una disciplina auxiliar, doncs— i esdevingué una *scientia speculativa*. A diferència dels manuals didàctics contemporanis —el *Doctrinale* d'Alexandre de Villedieu i el *Graecismus* d'Evrard de Béthune— els mestres de les facultats d'arts radicalitzaren els plantejaments doctrinals de la gramàtica especulativa anterior i anaren molt més enllà del que exigia l'estricta ensenyament del llatí.

Gràcies a aquest treball dels *magistri artium*, la gramàtica es convertí en una ciència estricta en la mesura que tenia un objecte propi, partia d'uns principis clarament definits, disposava de regles deductives i utilitzava un vocabulari específic (OTTO 1955: I, XVIII). Així, juntament amb la lògica o *dialectica*, la gramàtica assolí un lloc pre-

58. BOECI DE DÀCIA, *Modi significandi sive quaestiones super Prtiscianum maiorem*, q. 3; (PINBORG & ROOS 1969: 18): «Grammatica est scientia speculativa, [...] non est essentialis pars philosophiae sed est scientia introductoria et valet ad cognitionem scientiarum speculativarum.»

eminent en els estudis propedèutics a totes les altres disciplines. Cap estudiant no podia freqüentar les facultats de teologia, dret o medicina si prèviament no havia completat un rigorós programa *in grammaticalibus*. Aquest programa pressuposava que els alumnes ja dominaven els rudiments del llatí i s'orientava a perfeccionar la competència lingüística mitjançant el comentari filosòfic a les parts més difícils de Donat i Priscia. De resultes d'aquest ensenyament orientat al comentari filosòfic, nasqué la gramàtica modista. [Cf. Annex. Gràfic 1: Evolució de les teories gramaticals a l'edat mitjana]

Per tal de construir la nova teoria gramatical que necessitaven, els *magistri artium* recorregueren a la noció de «mode de significació» (*modus significandi*), una noció corrent entre els gramàtics medievals —Priscia havia parlat de les *proprietates significationum*; Abelard, del diversos *modi* verbals; i Pere Hèlias havia utilitzat explícitament l'expressió *modus significandi*.⁵⁹ L'originalitat dels gramàtics modistes consistí a relacionar els *modi significandi*, tradicionals en gramàtica i lògica, amb els *modi essendi* i amb *modi intelligendi*, les estructures metafísiques que explicaven com és constituïda la realitat i com la ment humana és capaç de conèixer-la. En resultà l'aparició de tractats de gramàtica especulativa construïts a partir del concepte de *modus*, referit a l'*esse*, a l'*intellectus* i a la *significatio*, raó per la qual llurs autors foren anomenats posteriorment gramàtics «modistes».⁶⁰

Els gramàtics modistes creien que l'objecte propi de la gramàtica era construir una teoria que expliqués per què un parlament gramaticalment ben format era significatiu (*sermo congrue significativus*). Partien d'una visió del món inequívocament aristotèlica i, en conseqüència, construïren una teoria gramatical que operava amb la terminologia aristotèlica (GRABMANN 1943). Així, les distincions bàsiques

59. PRISCIA, *Institutiones grammaticae*, «De oratione», (HERTZL 1859: II, 55): «Non possunt discerni a se partes orationis, nisi uniuscuiusque proprietates significationum attendamus»; PERE ABELARD, *Dialectica*, 2.1 (RIJK 1956: 149): «Saepe in consequentiis verba optativi modi vim enuntiativi tenent»; PERE HÈLIAS, *Summa*, De partium ordine (REILLY 1993: II, 219): «Non sunt nisi septem modo significandi vel consignificandi in locutione». Cf. ROSIER 1995.

60. Sobre la gramàtica modista, cf. BURSILL-HALL 1971; ROSIER 1983; COVINGTON 1984; MARMO 1994; KELLY 2002.

en la física i la metafísica aristotèliques —com és ara essència, matèria i forma, substància i accident, acte i potència— entraren a formar part de la teoria gramatical. El resultat fou l'elaboració d'una gramàtica especulativa plenament emmarcada en la filosofia aristotèlica,⁶¹ una nova ciència gramatical que reivindicava el seu lloc entre les altres ciències. Aquesta nova ciència gramatical es presentava com una nova manera d'estudiar la llengua a partir d'uns nous pressupòsits filosòfics. Encara que la terminologia emprada no era radicalment nova, si que ho era el significat lingüístic que rebien els conceptes aristotèlics.

Què fa que un so vocal esdevingui una paraula significativa? Aquesta antiga qüestió, que els estoics ja havien discutit, rep dels modistes una nova resposta: la paraula (*dictio*) sorgeix quan l'intel·lecte informa la matèria sonora i li confereix un sentit (*ratio significandi*). Dit en altres paraules, allò que una cosa té d'intel·ligible (*ratio intelligendi*) és la forma que confereix significat (*significatum*) a la matèria del so (*vox*).⁶² Perquè aparegui el llenguatge cal que la ment atorgui als sons orals (*voces*) els modes de significació actius (*modi significandi activi*) en virtut dels quals els sons esdevenen primerament paraules (*dictiones*) i finalment parts de l'oració (*partes orationis*) i, esdevenint parts de l'oració, poden significar les qualitats de les coses.

En el sistema modista les coses, a més de l'essència que els permet d'ésser allò que són, posseeixen també determinades propietats o modes d'ésser (*modi essendi*). La intel·ligència humana pot copsar aquestes propietats reals de les coses gràcies als diversos modes de comprensió activa (*modi intelligendi activi*) que posseeix. Però aquests modes de comprensió activa no són meres creacions de la ment humana ans es corresponen amb els *modi essendi* de les coses els quals es fan presents a la ment com els modes de comprensió passiva (*modi intelligendi passivi*), és a dir, com les qualitats diverses que tenen les

61. BURSILL-HALL (1974: 80): «It is impossible to appreciate the work of the Modistae, who beyond question represent the highest achievements of medieval grammatical theory, without a detailed examination of their metaphysics».

62. MIQUEL DE MARBAIS, *Summa de modis significandi* (KELLY 1995: 9): «Ratio significandi attributa voci ab intellectu mediante ratione intelligendi facit dictionem formaliter esse dictionem, et est in dictione tamquam in materia.»

coses d'ésser apreheses per la ment. [Cf. Annex. Gràfic 2: Relacions entre els tres *modi significandi*]

Per tal d'explicar la relació entre aquests tres modes els modistes recorren a la distinció aristotèlica de matèria i forma. Segons ells, els *modi essendi*, els *modi intelligendi passivi* i els *modi significandi passivi* difereixen formalment perquè pertanyen a nivells diferents d'ésser, però són iguals materialment, ja que tots tres estan vinculats a les propietats de les coses tal com són en si mateixes, tal com són enteses per la ment i tal com són expressades pel llenguatge.⁶³ Podríem dir que el llenguatge fa entenedor allò que la realitat té d'intel·ligible.

El *modus essendi* que es troba en totes les coses i que forma el fonament de la nostra percepció del món i de la constitució del nostre llenguatge se'ns presenta de dues maneres distintes: 1) el *modus entis* o la propietat de romandre de manera persistent en el temps, gràcies a la qual les coses se'ns mostren com a objectes estables; 2) el *modus esse* o la propietat d'esdevenir, sigui en la mutació sigui en la successió (raó per la qual també és anomenat *modus fluxus*, *modus fieri* o *modus motus*), gràcies a la qual reconeixem els canvis i els processos temporalment successius que percebem en les coses permanents.⁶⁴

Els modistes, si bé admeten que el llenguatge reflecteix fidelment tant l'estructura de la realitat en si mateixa com la configuració de la realitat en la ment humana, no afirmen pas que el llenguatge inclogui indistintament tres maneres distintes de veure una mateixa realitat: la del físic, la del psicòleg i la del lingüista. No hi ha correspondència estricta entre l'ens, la ment i la parla, perquè representen tres realitats heterogènies. A fi d'aclarir la diferència i la correspondència que hi ha entre el llenguatge i la realitat els modistes construeixen un complex sistema lingüístic que avui coneixem com a gramàtica modista. Cal no

63. TOMÀS D'ERFURT, *Grammatica*, § 8. *De modis significandi sive grammatica speculativa*, (BURSILL-HALL 1972: 142): «Modi essendi et modi intelligendi passivi et modi significandi passivi, sunt idem materialiter et realiter, sed differunt formaliter.»

64. SIGER DE COURTRAI, *Summa modorum significandi* (WALLERAND 1913: n. 58, p. 108): «Nomen significat rem suam per modum substantiae seu entis, et verbum per modum significandi fieri seu esse».

oblidar que les subtilestes modistes són contemporànies de les subtils *formalitates* desenvolupades pels seguidors de Duns Escot.

4.2. *Les parts de l'oració*

Les tradicionals vuit parts de l'oració classificaven les paraules partint de les diverses funcions gramaticals que exerceixen en una oració ben construïda. Els gramàtics modistes acceptaren aquesta divisió tradicional, però n'ampliaren el criteri de classificació. Segons ells, podem agrupar les paraules en classes diverses no solament perquè exerceixen funcions gramaticals diverses, sinó també perquè representen maneres diverses de referir-se a la realitat. Els gramàtics modistes, com que pressuposaven que les paraules reflecteixen aspectes diversos de la realitat, pogueren sostenir que cada categoria gramatical constituïa un punt de vista determinat; posseïa, doncs, un component semàntic propi.

La contraposició entre les definicions de les vuit classes de paraules que trobem en la *Grammatica speculativa* de Tomàs d'Erfurt —col·locades a la columna de l'esquerra— i les definicions que en donà Priscià en les *Institutiones grammaticae* —col·locades a la columna de la dreta— posa en relleu el nou punt de vista introduït pels modistes, això és, el mode (*modus*) que els modistes atribueixen a cada categoria gramatical, d'acord amb l'aspecte de la realitat que segons ells reflecteix:

1. NOM

Part de l'oració que significa per mitjà del mode d'ens aprehèss, però, de manera determinada.

Part de l'oració, que assigna una qualitat comuna o pròpia a cadascun dels subjectes corporals o reals.

*Pars orationis significans per modum entis vel determinatae apprehensionis.*⁶⁵

Pars orationis quae unicuique subiectorum corporum seu rerum communem uel propriam qualitatem distribuit.

Allò que defineix el nom és el fet de significar *per modum entis*, això és, mitjançant un mode que copsa l'ens retenint-ne allò que posseeix d'estable i permanent (*habitus et permanens*) i que configura la seva essència (*ex hoc quod habet esse*).⁶⁶ En la definició de Priscia el nom és simplement la part de l'oració que, en atribuir una qualitat a les coses o subjectes, els «anomena».

2. PRONOM

Part de l'oració que significa per mitjà del mode d'ens aprehès, però, de manera indeterminada.

Part de l'oració que representa un nom propi i designa unes persones definides.

*Pars orationis significans per modum entis et indeterminatae apprehensionis.*⁶⁷

Pars orationis, quae pro nomine proprio uniuscuiusque accipitur personaeque finitas recipit.

El pronom significa *per modum entis*, igual que el nom, però no atribueix al subjecte cap característica distintiva, ans ho fa de manera indeterminada (*per modum indeterminatae apprehensionis*). Aquest *modus entis* no reflecteix cap propietat pròpia de l'objecte perquè es correspon amb el *modus entis* propi de la matèria primera.⁶⁸

3. VERB

Part de l'oració que significa per mitjà del mode d'ésser distint de la substància.

Part de l'oració que inclou els temps, els modes i que significa acció o passió.

*Pars orationis significans per modum esse distantis a substantia.*⁶⁹

Pars orationis cum temporibus et modis, sine casu, agendi vel patiendi significativum.

65. TOMÀS D'ERFURT, *Grammatica*, § 16 (BURSILL-HALL 1972: 154).

66. *Ibidem*, § 15 (BURSILL-HALL 1972: 152): «Modus entis est modus habitus et permanentis, rei inhaerens, ex hoc quod habet esse».

67. *Ibidem*, § 37 (BURSILL-HALL 1972: 198).

68. *Ibidem*, § 36 (BURSILL-HALL 1972: 196): «Modus indeterminatae apprehensionis oritur a proprietate, seu modo essendi materiae primae».

69. *Ibidem*, § 48 (BURSILL-HALL 1972: 214).

El *modus esse*, propi del verb significa el flux i la successió (*fluxus et successio*) que són inherents a la cosa i que li permet d'esdevenir-se (*ex hoc quod habet fieri*).⁷⁰ Aquest mode considera, doncs, que el fet d'esdevenir-se és quelcom de distint de la substància en què s'esdevé (*distans a substantia*). A diferència d'aquesta definició del tot *speculativa* la definició de Priscia es limita a descriure'n les característiques gramaticals més rellevants: indicació temporal, absència de cas, veu activa o passiva.

4. PARTICIPI

Part de l'oració que significa per mitjà del mode d'ésser no distint de la substància o unit a la substància, que és el mateix.

*Pars orationis significans per modum esse indistantis a substantia, sive uniti cum substantia, quod idem est.*⁷¹

Part de l'oració que posseeix trets del verb del qual es deriva naturalment; a semblança del nom té gènere i cas; té també els accidents propis del verb llevat dels de persona i mode.

Pars orationis, quae pro verbo accipitur, ex quo et derivatur naturaliter, genus et casum habens ad similitudinem nominis et accidentia verbo absque discretione personarum et modorum.

El participi significa també *per modum esse*, però l'esdeveniment que comporta l'*esse* resta unit a la substància de la qual es predica. Priscia, en canvi, descriu el participi com un nom (té gènere i cas) que reté algunes característiques verbals.

70. *Ibidem*, § 15 (BURSILL-HALL 1972: 152): «Modus esse est modus fluxus et successiois, rei inhaerens, ex hoc quod habet fieri».

71. *Ibidem*, § 65 (BURSILL-HALL 1972: 240).

5. ADVERBI

Part de l'oració que significa per mitjà del mode d'adherència a una altra part, de manera que per mitjà del mode d'ésser significa el mateix ésser determinant-lo absolutament.

Part indeclinable de l'oració; el significat d'aquesta part s'afegeix al dels verbs.

*Pars orationis significans per modum adiacentis alteri quod per modum esse significat ipsum esse absolute determinans.*⁷²

Pars orationis indeclinabilis, cuius significatio uerbis adicitur.

L'adverbi significa per mitjà d'un mode d'adherència (*per modum adiacentis*) a un mode d'ésser —el que és propi del verb— determinant-lo absolutament (*absolute determinans*). Priscià, en canvi, només n'assenyala el caràcter indeclinable, característica compartida amb altres parts de l'oració i que per als modistes no era essencial, sinó tan sols accidental.

6. CONJUNCIÓ

Part de l'oració que significa pel mode de conjuntar dos termes.

Part indeclinable de l'oració que és conjuntiva de les altres parts de l'oració amb les quals significa palesant-ne el sentit o l'ordre

*Pars orationis per modum coniungentis duo extrema significans.*⁷³

Pars orationis indeclinabilis, coniunctiva aliarum partium orationis, quibus consignificat, vim vel ordinationem demonstrans.

En definir la conjunció *per modum coniungentis* els modistes no fan res més que convertir en *modus significandi* la funció gramatical *coniunctiva* que Priscià assignava a la conjunció. La distinció entre la conjunció que només te força (*vis*) copulativa i la conjunció capaç

72. *Ibidem*, § 70 (BURSILL-HALL 1972: 246).

73. *Ibidem*, § 76 (BURSILL-HALL 1972: 256).

d'imposar un ordenament (*ordo*) consecutiu fou considerada irrellevant pels modistes i no la inclogueren en llur teoria gramatical.

7. PREPOSICIÓ

Part de l'oració que significa per mitjà del mode d'adherència a un cas d'una declinació constrenyent-lo i reduint-lo a l'acte.

Part indeclinable de l'oració que s'anteposa a altres parts per aposició o composició.

*Pars orationis, significans per modum adiacentis alteri casuali, ipsum contrahens, et ad actum reducens.*⁷⁴

Pars orationis indeclinabilis, quae praeponitur aliis partibus vel appositione vel compositione.

Enfront de la definició tradicional que es limitava a indicar les posicions que adoptava la preposició amb relació a les altres parts de l'oració, els modistes en remarcaren el component sintàctic i semàntic. En adherir-se a un nom declinat (*per modum adiacentis alteri casuali*) la preposició remet a la realitat concretant (*contrahens*) el significat del nom a una situació determinada (*ad actum reducens*).

8. INTERJECCIÓ

Part de l'oració que significa per mitjà del mode determinatiu de quelcom que és un verb o un participi de manera que expressa un sentiment o una emoció.

Part de l'oració que significa els sons vocals que impulsats per una passió anímica són exhalat per mitjà d'una exclamació.

*Pars orationis significans per modum determinantis alterum quod est verbum vel participium, affectus vel motus animae repraesentans.*⁷⁵

[Pars orationis, quae] significat, [...] voces, quae cuiuscumque passionis animi pulsu per exclamationem intericiuntur.

En definir la interjecció per mitjà del mode determinatiu (*per modum determinantis*) referit al verb o al participi Tomàs d'Erfurt sem-

74. *Ibidem*, § 81 (BURSILL-HALL 1972: 264).

75. *Ibidem*, § 84 (BURSILL-HALL 1972: 268).

bla atribuir-li una propietat adverbial, com ho ja havien fet els gramàtics grecs que l'havien inclosa en la classe d'adverbis. Siger de Courtrai, en canvi, no acceptà aquesta definició adverbial, perquè contradeïa la definició de Priscia i no s'acordava amb l'ús llatí.⁷⁶ [Cf. Annex. Gràfic 3: Teoria modista de les *partes orationis*]

En gairebé totes les definicions de Tomàs d'Erfurt els aspectes formals que caracteritzaven les definicions de Priscia han estat substituïts pels aspectes semàntics inherents als diversos *modi significandi*. Alguns d'aquests *modi* figuren en més d'una classe de paraules; però cada classe queda ben definida per una determinació més precisa gràcies a la qual es diferencia inequívocament de les altres classes.

Les classes de paraules susceptibles de flexió nominal o verbal són definides pels aspectes de la realitat a què fan referència. Les categories aristotèliques (*esse*, *ens*, *essentia*, *substantia*, *accidens*) incorporades a la filosofia escolàstica es mostraren molt útils a l'hora d'atribuir un *modus significandi*, essencialment únic, a categories molt àmplies de paraules, com és ara el nom o el verb.

Però no resultava tan fàcil de fer-ho en les classes de paraules que, més que referir-se directament a la realitat, exerceixen sobretot una funció relacionant entre paraules, com és el cas de les paraules llatines indeclinables (ROSIER 1983: 79-86). Per aquest motiu, els modistes atribuïren a les parts indeclinables de l'oració un *modus significandi* que pròpiament no representava propietats de les coses. Per exemple, un dels primers modistes, Miquel de Marbais, arribà a comparar les parts indeclinables de l'oració a termes sincategoremàtics, o constants lògiques.⁷⁷ En aquest cas, el component semàntic del *modus significandi*, propi dels mots indeclinables, quedava reduït a llur funció sintàctica.

76. SIGER DE COURTRAI, *Sophismata*, 3 (WALLERAND 1913: p. 152): «Interiectiones habent significationem verbi et non adverbialia, ideo secundum opinionem Latinorum quorum opiniones in grammaticis sequi debemus interieccio est pars indeclinabilis habens duos modos significandi essenciales [...]: per modum disponentis [...] per modum afficientis animam.»

77. MIQUEL DE MARBAIS, *Summa* (KELLY 1995: 122): «Partes indeclinabiles dicuntur 'syncategorematicae' a nostris doctoribus grammaticae quia ipsae per se sumptae significatum habent confusum sine aliarum partium adiunctione, ita quod non significant aliquem mentis conceptum certum sive finitum.»

4.3. Teoria sintàctica

L'interès que els modistes sentiren per la sintaxi podria haver estat desvetllat per la manera incompleta com havia estat tractada en els manuals de Priscià i Pere Hèlias. Podríem dir que els modistes se sentiren obligats a completar la gramàtica tradicional amb una teoria sintàctica elaborada a partir de llur gramàtica especulativa (PINBORG 1984; COVINGTON 1984: 41-82; LOMBARDI 2007). En aquest sentit, els modistes haurien portat a la pràctica allò que un gramàtic anònim del segle XIII havia declarat quan, en mostrar-se partidari de rectificar l'èmfasi que fins a llavors hom havia donat a la morfologia, afirmà que la comesa principal de la gramàtica era la sintaxi.⁷⁸

La teoria modista remarcava que totes les estructures gramaticals, tant les morfològiques com les sintàctiques, posseïen una dimensió semàntica (GABLER 1987). Per tal de precisar la dimensió semàntica de les estructures sintàctiques, el modistes es veieren obligats a assenyalar que en cada *modus significandi* hom havia de distingir dues modalitats: les essencials i les accidentals:

1. les modalitats essencials (*modi significandi essentielles*) són les que representen elements significatius que no poden faltar en una determinada part de l'oració;
2. les modalitats accidentals (*modi significandi accidentales*) són les que representen elements significatius sobrevinguts a una determinada part de l'oració i que, per tant, hi poden ésser absents.

Els *modi essentielles* se subdividien en tres subgrups:

1. *generalissimi*: els que són propis de totes les paraules de la classe gramatical
2. *speciales*: els que són propis només d'un determinat grup de paraules
3. *subalterni*: els que són propis de diversos grups de paraules.

78. Text extret d'un anònim *Tractatus de constructione*, o de sintaxi, (Sorb. 906) copiat per Thuot (1986: 46 i 212-213): «Studium grammaticorum praecipue circa constructionem versatur».

Pel que fa als *modi significandi accidentales* —«els que sorgeixen, una vegada ja és completa una part de l'oració i, per tant, no configuren l'essència de la part»—,⁷⁹ els gramàtics modistes distingiren entre els *modi respectivi* o relatius —els que vinculen paraules de categories diverses— i els *modi abstracti* —els que no conferien cap mena de relació.

Alguns gramàtics modistes consideraren que aquests *modi accidentales respectivi* eren els principis configuradors de la sintaxi (*principia constructionis*). Si s'admetia aquest punt de vista, calia considerar que el *modus entis*, propi del nom, i el *modus esse*, propi del verb, en la mesura que explicaven les relacions que el nom (com a *suppositum*) i el verb (com a *appositum*) mantenien en l'oració, eren *modi respectivi*. D'altra banda, també calia acceptar que el cas, el gènere i el nombre (els *accidentia* de Priscia) eren categories sintàctiques fonamentals, això és, *modi respectivi*.

En canvi, calia considerar *modi accidentales absoluti* tant la forma —el σχῆμα de Dionisi de Tràcia— que podia ésser *simplex*, com és ara *dives*, o *composita*, com és ara *praedives*— com també la *species* —el εἶδος de Dionisi— que podia ésser primària (*calleo*) o derivada (*callesco*). Aquesta manera d'entendre els *modi accidentales respectivi* permet afirmar que, en termes generals, la sintaxi modista coneixia la diferència que la gramàtica moderna estableix entre la formació de mots per flexió (que és causada per les relacions sintàctiques) i la formació de mots per derivació (que no és causada per relacions sintàctiques) (ROBINS 1964: 256-261).

En un cert sentit, aquesta distinció modista té relació amb la distinció proposada per Varró entre *declinatio voluntària* (la formació de mots per derivació) i la *declinatio naturalis* (formació de mots per flexió),⁸⁰ si bé els modistes no citen Varró i no podem afirmar que se'n servissin perquè els interessos no eren ben bé els mateixos. Varró s'havia interessat pel problema de la regularitat i la irregularitat mor-

79. *Ibidem*, § 3 (THUROT 1986: 148): «Modus significandi accidentalia est qui advenit parti post eius esse completum, non dans esse simpliciter parti.»

80. VARRÓ 8.9 (KENT 1999: 388): «Naturalem declinationem dico, quae non a singulorum oritur voluntate, sed a communi consensu. Itaque omnes impositis nominibus eorum item declinant casus.»

fològiques; els modistes, en canvi, s'interessaven pels canvis morfològics causats per les funcions sintàctiques. Tanmateix, podem relacionar la *declinatio voluntaria* de Varró amb els *modi absoluti* dels modistes, i la *declinatio naturalis* de Varró amb els *modi respectivi* dels modistes, perquè en llatí, com en moltes altres llengües, les formacions per declinació solen ésser regulars (*naturales*) mentre que les formacions per derivació segueixen normes més subjectives (*voluntariae*).

Els modistes, atès que gràcies a la filosofia aristotèlica disposaven d'un vocabulari gramatical precís, pogueren explicar més clarament que no ho havia fet la gramàtica antiga les funcions sintàctiques que certes classes de paraules exerceixen en una oració. Per exemple, pogueren distingir amb més precisió que no pas Priscia i Pere Hèlias entre substantiu i adjectiu (ARENS 1969: 39), com també pogueren definir més clarament la funció sintàctica de la preposició (KELLY 2002: 152-157).

Els gramàtics antics havien considerat els adjectius una subclasse de la categoria general dels termes que hem de considerar ὀνόμα (nomen). Tanmateix, Pere Hèlias havia posat dificultats a admetre que calgués distingir entre *nomen substantivum* i *nomen adiectivum*.⁸¹ En canvi, Tomàs d'Erfurt, en tractar del *nomen* explicà la distinció entre el *nomen substantivum* i el *nomen adiectivum* recurrent als distints *modi speciales* que corresponien a aquestes dos *modi entis*: el nom gaudia d'independència sintàctica (era *per se stans*); l'adjectiu restava vinculat a un nom (era *adiacens*).⁸²

Semblantment, els modistes definiren la preposició a partir de la funció que exerceix en la construcció de l'oració. En aquest sentit, la preposició restava sintàcticament vinculada a una paraula declinada, a un verb o a un participi, per tal com reflecteix gramaticalment un

81. PERE HÈLIAS, *Summa*, De specie (REILLY 1993: I, 219): «Antiqui vero hanc solent divisionem facere quod omne nomen substantivum est vel adiectivum, dicentes illud substantivum esse quod per se subsistere potest in aliqua parte propositionis, adiectivum vero quod non. Sed haec divisio ex nulla auctoritate habetur.»

82. TOMÀS D'ERFURT, *Grammatica*, § 18 (BURSILL-HALL 1972: 158): «Modus significandi per modum communis habet duos modos sub se: [...] modus significandi per modum per se stantis sumitur a proprietate rei, quae est proprietas essentiae determinatae; modus significandi per modum adiacentis sumitur a proprietate rei, quae est proprietas alteri adhaerentis secundum esse.»

vinde que es dóna en la realitat (*ad actum reducens*). En conseqüència, Tomàs d'Erfurt qualificà d'insatisfactòria la teoria gramatical de Priscià, segons la qual, a més de les preposicions morfològicament independents, n'hi havia d'altres, els afixos, que apareixien en la formació de determinades paraules.⁸³

4.4. «*Sermo congruus et perfectus*»

Segons els modistes, una oració per a ésser sintàcticament ben construïda (*sermo congruus et perfectus*) s'ha de basar en quatre principis sintàctics (*quattuor principia essentialia construendi*), equiparables a les quatre causes aristotèliques:

1. *material*: les paraules, en virtut del *modus significandi* al qual pertanyen, han de poder formar una estructura sintàctica coherent, és a dir, s'han de poder relacionar entre si —han d'ésser *constructibilia*;
2. *formal*: hi ha d'haver nexes gramaticals que permetin que les paraules s'uneixin entre si formant estructures sintàctiques (*constructions*);
3. *eficient*: el parlant ha de tenir la voluntat d'establir relacions sintàctiques —les requerides pels diversos *modi significandi*— entre les diferents parts de la oració;
4. *final*: l'objectiu del parlant ha d'ésser l'expressió d'un pensament complet.⁸⁴

D'altra banda, perquè una oració sigui plenament significativa cal que les paraules de què és formada tinguin unes determinades propietats (*proprietates verborum*) que, bàsicament, es redueixen a tres:

83. *Ibidem*: «Est notandum, quod praepositiones in compositione non sunt verae praepositiones, quia per se nihil significant, cum non sint per se dictiones, nec etiam per se modum significandi habent; sed adduntur aliis dictionibus tamquam syllabicae adiectiones.»

84. *Ibidem*, § 89 (BURSILL-HALL 1972: 272-274).

1. l'oració ha de contenir paraules que pertanyin als dos modes que permetin fer construccions sintàctiques (*modus entis* i *modus esse*):
2. les paraules que formen part de l'oració han de posseir categories flexives adequades (*modi significandi accidentales*)
3. en quant unitats lexicals, les paraules de l'oració s'han de poder relacionar adequadament (*proprie*) les unes amb les altres. *Cappa nigra* (capa negra) és una construcció adequada (*propria*) des d'un punt de vista relacional; en canvi, *cappa categorica* (capa categòrica) és inadequada (*impropria*) encara que gramaticalment sigui congruent (*congrua*) perquè es basa en una relació inacceptable. Malgrat la seva correcció formal, *lapis amat filium* és una pseudooració perquè és gramaticalment inacceptable.⁸⁵

Els modistes afirmaven que la construcció sintàctica fonamental és la formada per un nom i un verb, i explicaven les funcions sintàctiques d'aquestes dues parts de l'oració simple recurrent als *modi significandi essentielles* del nom i del verb. El *modus entis*, propi del nom, i el *modus esse*, propi del verb, expliquen les interrelacions sintàctiques entre el subjecte i el predicat. Però el fet que tant el verb com el participi, que té flexió nominal, es defineixin pel *modus esse* —la categoria que fa referència al procés temporal—, obligà els modistes a contraposar i no sols a relacionar, l'*appositum* i el *suppositum*. En efecte, el verb, en quant *appositum*, es contraposa al nom, *suppositum*, per tal com l'acció verbal es diferencia de la permanència substantiva (*significans per modum esse distantis a substantia*). En canvi, el participi no ho fa perquè tot sol o acompanyat d'altres paraules pot exercir una funció nominal (*suppositum*) en l'estructura de l'oració.

Els modistes constataren que els gramàtics explicaven la construcció de les frases basant-se en la bipolaritat nom-verb, però sense formular cap teoria sintàctica que n'expliqués la relació sintàctica. A

85. Un glossador anònim del segle XIV atribueix a Pere Hèlias aquesta afirmació copiada per THUROT (1986: 21): «Constructio es constructibilium unio ex modis significandi causata [...] Dicit Petrus Helias quod dicendo 'constructibilium unio' istud debet referri ad rem non ad vocem. Unde illa est incongrua 'lapis amat filium'».

tot estirar, les gramàtiques antigues exposaven que per formar una oració el nom havia d'anar en cas recte i en el binomi verb-objecte l'objecte havia d'anar en cas oblic. Tanmateix, la gramàtica antiga no emprava els termes *suppositum* i *appositum* ni qualsevol altre de similar —els termes *subiectum* i *praedicatum* eren emprats pel lògics i no pas pels gramàtics (MAIERÛ 1972: 54-68).

4.5. Règim i menes d'oració

Per tal de corregir aquesta mancança els modistes pressuposaren una teoria sintàctica inspirada en la metafísica d'Aristòtil. Partiren de la distinció aristotèlica entre accions transitives, en les quals el moviment de l'acció termina en un objecte distint del subjecte que actua, i accions intransitives, en les quals aquest moviment termina en el mateix subjecte.⁸⁶ D'altra banda, pressuposaren que en una oració hi ha sempre dos elements: «l'un (el *primum constructibile*) és el que estableix la dependència (*dependens*) i l'altre (el *secundum constructibile*) és l'objecte on termina (*terminans*) aquesta dependència.»⁸⁷ La relació entre aquests dos elements és variable i explica l'estructura sintàctica de les diverses oracions.⁸⁸

Si es tracta d'una oració transitiva —com és ara, *video Socratem*— el *primum constructibile* (el verb *video*) és l'element que estableix la dependència (*dependens*) i el *secundum constructibile* (el nom *Socratem*) és l'objecte on termina (*terminans*) l'acció. Però si es tracta d'una oració intransitiva, com és ara, *Socrates currit*, el *primum constructibile* (el nom *Socrates*) és l'objecte on termina (*terminans*) l'acció de córrer i el *secundum constructibile* (el verb *currit*) és l'element que estableix la dependència (*dependens*) a què es troba sotmès el subjecte.

86. ARISTÒTIL, *Metaphysica*, 9.8 (1050a 30-35).

87. TOMÀS D'ERFURT, *Grammatica*, § 89 (BURSILL-HALL 1972: 274): «Unum constructibile est ad alterum dependens vel alterius dependentiam determinans.»

88. *Ibidem*, § 96 (BURSILL-HALL 1972: 282): «In omni constructione est primum constructibile, et secundum. Aut ergo secundum dependet ad primum, aut primum dependet ad secundum».

I. CONSTRUCTIBILE	II. CONSTRUCTIBILE
video (appositum)	Socratem (obiectum)
<i>dependens</i>	<i>terminans</i>
→	

I. CONSTRUCTIBILE	II. CONSTRUCTIBILE
Socrates (suppositum)	currit (appositum)
<i>terminans</i>	<i>dependens</i>
←	

Una relació de dependència sintàctica similar s'estableix entre dos noms o entre un nom i un adjectiu. En el primer cas, per exemple, *filius Socratis*, el *primum constructibile* (el substantiu *filius*) és l'element que estableix la dependència (*dependens*) de filiació i el *secundum constructibile* (el nom en genitiu *Socratis*) és l'objecte on termina (*terminans*) la relació de filiació. En el segon cas, *equus albus*, el *primum constructibile* (el substantiu *equus*) és l'objecte en què termina l'acció qualificadora del *secundum constructibile* (l'adjectiu *albus*).

I. CONSTRUCTIBILE	II. CONSTRUCTIBILE
filius (nomen)	Socratis (nomen decinatum)
<i>dependens</i>	<i>terminans</i>
→	

I. CONSTRUCTIBILE	II. CONSTRUCTIBILE
equus (substantivum)	albus (adiectivum)
<i>terminans</i>	<i>dependens</i>
←	

Aquestes relacions no es corresponen exactament amb les relacions de dependència establertes per la sintaxi moderna; tanmateix són importants perquè remarquen que, a més de les relacions exigides per la concordança entre els mots, hi ha relacions sintàctiques que depenen de les estructures de les oracions.

La relació de règim entre dues paraules ja havia estat identificada per Pere Hèlias⁸⁹ que emprà el terme *regere* (governar) —com també ho féu Alexandre de Villedieu que parlà del *regimen vocum*—⁹⁰ per denotar la relació que les preposicions tenien amb els noms en cas oblic, i les diverses menes de relació que tenien entre si els mots decli-

89. PERE HÈLIAS (REILLY 1993: II, 1049-1057): «De constructione».

90. ALEXANDRE DE VILLEDIEU, *Doctrinale* (REICHLING 1974: v. 1074-1368).

nables. Segons alguns gramàtics, Pere Hèlias definí aquesta relació com «allò que fa que una paraula vagi en el cas en què va».⁹¹

Tomàs d'Erfurt, en canvi, no usà el terme tècnic *regere*, sinó que emprà *deservire* (ésser súbdit) per a referir-se a la relació entre les preposicions i algunes formes declinades, la qual cosa és interessant per tal com mostra que dues metàfores basades en significats oposats —regir i servir— il·lustren un mateix fet.⁹²

Els modistes també utilitzaren la relació entre els elements *dependens* i *terminans* per a distingir entre oracions independents i oracions subordinades que anomenaren *constructiones imperfectae*. Així, la frase *si Socrates currit* és pròpiament un element *dependens*, o una *constructio imperfecta*, perquè deixa en suspens el lector, a l'espera que aparegui l'element *terminans* que ha de terminar la dependència i, acabant-la, completa el sentit de l'oració.⁹³

Aquest ús de la relació *dependens-terminans* per a explicar la subordinació de les oracions fa palès que els modistes empraven les expressions *constructio transitiva* i *constructio intransitiva* com a categories sintàctiques en sentit ampli i no en el sentit estricte de propietat d'un verb d'exigir un complement objecte o de no exigir-lo. Per als modistes, les *constructiones transitivae* o *intransivae* eren simples relacions sintàctiques que vinculen entre si alguns elements de l'oració. Per exemple, en una oració del tipus *nomen-verbum-nomen*, com és ara, *Socrates legit librum*, la relació que hi ha entre el primer nom (*suppositum*) i el verb (*appositum*) és una *constructio intransitiva*, perquè, fins que el verb *legit* no es vinculi a un objecte (*librum*), la relació que manté amb el nom *Socrates* és del tipus *Socrates currit*. En

91. Un glossador anònim del segle XIV atribueix a Pere Hèlias aquesta definició de regència gramatical copiada per THUROT (1986: 21): «Conferre dictionem poni in tali casu, in quo ponitur».

92. TOMÀS D'ERFURT, *Grammatica*, § 82 (BURSILL-HALL 1972: 266): «Praepositio simpliciter sumpta dividitur in praepositiones deservientes accusativo tantum, et in praepositiones deservientes ablativo tantum, et in praepositiones deservientes utriusque.»

93. *Ibidem*, § 118 (BURSILL-HALL 1972: 316): «Patet, quod haec [constructio] est imperfecta, 'si Socrates currit', quia ista coniunctio, 'si', huic constructioni addita, 'Socrates currit', facit in ea novam dependentiam ad aliquid extra se, ut ad aliquid consequens, quod si non exprimat, semper imperfecta manebit.»

canvi, la relació que hi ha entre *legit* i *librum* és una *constructio transitiva*, per tal com el verb *legit* és l'element *dependens* i el nom *librum* és l'element *terminans*.

Els modistes empraren també les expressions *constructio transitiva* i *constructio intransitiva* per a explicar la concordança o la recció entre substantius i adjectius. Per exemple, consideraven que la concordança existent en l'expressió *Socrates albus*, era una *constructio intransitiva*, perquè l'adjectiu *albus* era l'element *dependens* que establí una qualitat que remetia al nom *Socrates*, l'element *terminans*. En canvi, les expressions *filius Socratis* o *similis Socrati*, que contenen una paraula regida per una altra, eren *constructiones transitivae* perquè el substantiu (*filius*) o l'adjectiu (*similis*) eren l'element que establí la dependència que terminava amb la paraula en cas oblic.

La diferència fonamental entre les *constructiones intransitivae* i les *constructiones transitivae* referides a substantius i adjectius està en el fet que en les *constructiones intransitivae*, les construccions formades per dos noms en concordança, l'un és substantiu i l'altre adjectiu, mentre que en les *constructiones transitivae* els dos noms són personals, és a dir, designen directament o impliquen indirectament una persona.⁹⁴

4.6. Gramàtica universal

Els modistes consideraven que el llatí que havien après a l'escola era una estructura significativa de valor universal. Per consegüent, llur gramàtica se centrà en l'estudi d'aquells aspectes de la llengua als quals ells atribuïen un valor universal —bàsicament la semàntica i la sintaxi— i descuraren els altres aspectes de la llengua, com és ara la fonètica,⁹⁵ la dialectologia, la gramàtica històrica o comparada, perquè consideraven que aquests estudis es basaven en dades contingents i, doncs, científicament negligibles.

94. PERE HÈLIAS, *Summa*, De dictione (REILLY 1993: I, 390), anomena la transitivitat verbal *transitio personarum*.

95. MARTÍ DE DÀCIA, *De modis significandi*, cap. 3, § 10 (ROOS 1961: 7): «Et sciendum quod vox per accidens consideratur a grammatico».

D'altra banda, atès que el llatí era après com a segona llengua, la pronunciació reflectia necessàriament l'accent de la llengua materna del parlant, la qual cosa feia que les peculiaritats fonètiques dels parlants no reflectissin cap tret propi del llatí. Els modistes exclogueren, doncs, de llur camp d'estudi tot allò que feia referència a l'oralitat de la llengua.

Alguns gramàtics medievals havien remarcat que determinats trets del llatí emprat correntment diferien de les normes donades pels gramàtics clàssics. Els modistes sabien, doncs, que hi havia hagut una evolució lingüística, però com que no en podien treure cap conseqüència científica, desestimaren qualsevol mena d'estudi diacrònic. Pel que fa a l'etimologia, els modistes, com la resta de gramàtics medievals, no feren cap aportació innovadora i es limitaren a repetir les hipòtesis que, sense cap fonament sòlid, havien emès els gramàtics antics.

Tanmateix, si tenim en compte que els modistes pretenien elaborar una gramàtica universal, sorprèn que mantinguessin gairebé intactes totes les particularitats de la morfologia llatina assenyalades per Priscia, fins i tot en les subdivisions de les classes de paraules, que lògicament només feien referència al llatí. Així, per exemple, a l'hora de classificar els noms propis es basaren exclusivament en l'onomàstica llatina: *praenomina* (nom), *cognomina* (cognoms), *agnomina* (títols personals).⁹⁶

Pel que fa als temps verbals mai no superaren la insuficient formulació de Priscia i ni tan sols consideraren les millores teòriques que havien estat proposades per Varró o pels estoics. Sorprèn, doncs, que la gramàtica especulativa dels modistes, lògicament tan coherent i tan ben raonada, es limiti a acceptar amb una certa ingenuïtat la morfologia verbal tradicional. En aquest aspecte els modistes són testimonis privilegiats de la influència que l'obra de Priscia arribà a exercir en el pensament lingüístic medieval.

Però malgrat aquestes limitacions, la idea d'una gramàtica teòrica universalment vàlida fou una de les aportacions més importants dels modistes (SALUS 1976: 86-87). Els gramàtics de l'antiguitat no s'havien interessat per descobrir estructures gramaticals d'ordre universal per-

96. TOMÀS D'ERFURT, *Grammatica speculativa*, § 22 (BURSILL-HALL 1972: 72).

què no les necessitaven. Els gramàtics que s'havien ocupat del grec i del llatí, havien constatat que aquestes dues llengües, les úniques que tenien rang de llengües ben formades, podien ésser descrites mitjançant unes mateixes categories gramaticals. En l'edat mitjana la situació canvià. A més del llatí, que restà sempre l'única llengua de cultura, els filòsofs foren conscients que hi havia altres llengües: l'àrab i l'hebreu, sense oblidar el grec i les incipients llengües vernacles.

Roger Bacon, autor d'una gramàtica grega completa i d'una d'hebrea fragmentària com també d'un dels primers assaigs de gramàtica especulativa, insistí en la importància de l'estudi de l'àrab i de l'hebreu. Tanmateix afirmà que la gramàtica era única en essència per a totes les llengües i que les diferències externes que hom hi observava eren simples variacions accidentals.⁹⁷ La unitat de la gramàtica, amb les seves diferències externes perceptibles en les diverses llengües fou comparada a la geometria, que és una independentment de les diversitat de les mides que puguin revestir les figures geomètriques.⁹⁸

Aquesta orientació especulativa, interessada a descobrir estructures universalment vàlides, dugué els modistes a eliminar de la gramàtica tot allò que feia referència a l'estilística, com ho posa en relleu el poc interès que tenien a elegir exemples dels autors clàssics. Els exemples proposats per les gramàtiques antigues, gregues i llatines, havien estat sempre citacions extretes dels textos clàssics, i Priscia fou molt pròdig en aquest sentit. En canvi, els modistes redactaren ells mateixos els exemples, d'acord amb les seves fórmules i sense tenir gens en compte la vàlua literària de l'oració que proposaven. Capficats per exemplificar llurs estructures gramaticals, sovint proposaren exemples que resultaven oracions inimaginables en un context literari. Un exemple ben representatiu és el següent: *Socrates albus currit bene*.⁹⁹

97. ROGER BACON, *Grammatica graeca*, 2.1.2 (NOLAN & HIRSCH 1902: 27): «Grammatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur.»

98. Robert Kilwardby citat per Thurot (1986: 127): «Sicut geometria non est de magnitudine [...] aliqua contracta ad materiam specialem, sed de magnitudine simpliciter, ut abstrahit ab unaquaque tali, sic grammatica simpliciter non est de oratione congrua secundum quod concernit linguam latinam vel graecam et huiusmodi, sed hoc accidit, immo est de constructione congrua secundum quod abstrahit.»

99. TOMÀS D'ERFURT, *Grammatica speculativa*, § 94 (BURSILL-HALL 1972: 286).

5. LA LÒGICA TERMINISTA I L'ESVANIMENT DE LA GRAMÀTICA MODISTA

5.1. *La lògica terminista*

L'anomenat «problema dels universals», un dels més debatuts pels filòsofs medievals, no inquietà gaire els gramàtics modistes perquè consideraven que era una qüestió sense cap rellevància gramatical. Això no obstant, la complexa interconnexió entre gramàtica i lògica, subjacent a llur manera de comprendre la realitat, els impedia d'eludir la qüestió dels universals. En primer lloc, perquè la classe de nom anomenat *commune* o *appellativum*, en la mesura que «significa pel mode d'allò que és atribuïble (*per modum communicabilis*) a molts subjectes, com és ara, 'ciutat', 'riu'»,¹⁰⁰ implicava que els parlants conferien un abast universal a aquesta mena de noms comuns, és a dir, els obligava a admetre que allò que significaven aquests mots era quelcom que posseïen totes les ciutats i tots els rius. En segon lloc, perquè en l'època medieval la gramàtica era concebuda com un sistema conceptual que fonamentava la lògica i, per tant, constituïa una de les eines necessàries per a descobrir el significat de les coses i establir-ne i la veritat.

La relació existent entre el llenguatge que descriu el món i la natura del món en si mateix fa referència fonamentalment a la validesa semàntica dels termes emprats per a formar proposicions generals. Segons la lògica aristotèlica les proposicions ben formades consten d'un subjecte i un predicat, per exemple, «Sòcrates és un home», «l'home és racional», etc. Doncs bé, aquests termes —quan no són noms propis que fan referència a un sol individu— ¿representen universals reals que existeixen separats i independents de les coses o de les persones determinades de què són predicats? ¿O existeixen com a propietat o característica comuna dins les coses particulars? ¿O, en fi, són únicament termes generals o universals emprats pels parlants d'una llengua sense existència fora del parlant i de la llengua?

100. *Ibidem*, § 17 (BURSILL-HALL 1972: 156): «Nomen commune vel appellativum significat per modum communicabilis pluribus suppositis, ut *urbs*, *flumen*, etc.»

Aquestes qüestions, suscitées inicialment per la teoria de les idees de Plató, esdevingueren importants a causa del comentari de Boeci als escrits del neoplatònic Porfiri. Amb lleugers refinaments i modificacions, les tres qüestions anteriors foren constantment debatudes al llarg de l'edat mitjana. La teoria del llenguatge exposada pels modistes (els *modi essendi*, *intelligendi* i *significandi*) es basava, en el realisme moderat, la interpretació aristotèlica seguida per Tomàs d'Aquino.

En aquesta teoria, el coneixement humà és entès de la manera següent. Els universals — presents en l'essència de les coses — són abstractes de les propietats reals de les coses particulars i en resten separats per mitjà de la ment,¹⁰¹ això és — formulat amb el vocabulari modista —: la ment abstreu els *modi essendi* de les coses i els reté com a *modi intelligendi*. El llenguatge, per mitjà dels *modi significandi*, els expressa i els comunica. Aquesta teoria es basava, doncs, en la creença que tots els homes realitzen aquest procés d'igual manera i que, malgrat les diferències externes, tots els idiomes segueixen el mateix procés comunicatiu, això és — expressat en termes modistes —: els *modi essendi*, els *modi intelligendi* i els *modi significandi* passius són materialment idèntics.

Però en contra d'aquesta manera d'entendre el llenguatge, a començament del segle XIV s'imposà una nova manera de pensar que tendia a considerar que el *nomen commune* expressa un concepte que, si bé és necessari per al pensament, no descriu res d'existent fora de la ment. D'altra banda, els seguidors d'aquest corrent, els anomenats nominalistes, defensaven que les teories havien d'ésser conceptualment austeres, és a dir calia evitar de recórrer abusivament a hipòtesis conceptuals per tal d'explicar la realitat. «No s'ha d'instaurar la pluralitat, si no n'hi ha necessitat» (*pluralitas non est ponenda sine necessitate*) era la màxima que compendia aquesta orientació.¹⁰² Tot plegat provocà que la gramàtica especulativa entrés en descrèdit i s'esvanís.

101. TOMÀS D'AQUINO, *Summa theologiae*, I, q, 85, a.1: «Necesse est dicere quod intellectus noster intelligit materialia abstrahendo a phantasmatibus; et per materialia sic considerata in immaterialium aliqualem cognitionem devenimus.»

102. JOAN DUNS ESCOT, *Del primer principi*, 2, concl. 15; «Antologia filosòfica» núm. 84 (Barcelona, Ed. 62, 2000), p. 72; GUILLEM D'OCKHAM, *Ordinatio*, 1. dist. 27, q. 2 (OTh 4, 205).

Tanmateix, no coneixem prou bé la vida intel·lectual de la segona meitat del *xiv* i de tot el segle *xv* per a poder explicar per què la gramàtica modista desaparegué tan bruscament de l'escena intel·lectual. L'activitat dels gramàtics nominalistes no ha estat suficientment estudiada, si bé podem pressuposar que la crítica dels nominalistes resultà decisiva, no solament a causa de llur oposició a la complexitat teòrica dels modistes i, en general, a les gramàtiques de tipus realista, sinó sobretot perquè llur crítica desacredità el mateix fonament de la gramàtica modista. És un fet sorprenent que, més enllà del Renaixement, el descrèdit perdurà fins i tot durant els segles *xvii* i *xviii* quan sorgí una gramàtica universal que tenia més d'un punt en comú amb les preocupacions dels modistes.

El nominalisme del segle *xiv*, representà un canvi d'orientació en la filosofia medieval i, de retruc, en la teoria gramatical. Els gramàtics nominalistes s'oposaren radicalment als modistes i sembla que tot al llarg del segle *xiv* tingué lloc una oposició frontal entre tots dos corrents, no tant sobre qüestions estrictament gramaticals sinó sobre punts de vista epistemològics subjacents a la teoria gramatical. Els nominalistes pogueren escometre sense grans dificultats la gramàtica modista, perquè la filosofia del llenguatge que es derivava de l'epistemologia nominalista feia superflus els *modi significandi* i podien ésser fàcilment ridiculitzats. Per a explicar el funcionament del llenguatge n'hi havia prou de recórrer a l'ús arbitrari dels sons vocals.¹⁰³

Però la causa de la desaparició de la gramàtica modista no l'hem de buscar solament en l'atac dels nominalistes i dels humanistes. Una teoria gramatical que es basava completament en el significat tenia un fonament massa insegur. Endemés, el mateix rigor amb què els gramàtics modistes ampliaven contínuament el seu frondós aparat conceptual deixava completament al descobert la insuficiència bàsica de la doctrina. En efecte, a semblança de la cosmologia ptolemaica que augmentà continuadament els epicicles per tal d'ajustar la teoria a les dades, els modistes feren front als problemes lingüístics dividint i

103. JOAN AURIFABER, *Sophisma «Nominativo hic magister»*: «Dicendum quod dignum non est nisi usus vocis pro alio»; citat per PINBORG (1968: 178).

subdividint talment els *modi significandi* que acabaren semblant superflus i, doncs, negligibles.

5.2. *La scientia sermocinalis esdevé novament una ars sermocinalis*

La gramàtica especulativa fou el resultat d'integrar la gramàtica descriptiva del llatí, tal com l'havien presentada Priscia i Donat, en el sistema de la filosofia escolàstica (FREDBORG 1988), però, d'acord amb els canons clàssics, el resultat era una presentació basta i descurada de la llengua llatina. Moltes de les formes emprades pels modistes haurien resultat inacceptables per als autors clàssics, i la teoria filosòfica que invocaven per a justificar la gramàtica modista fou considerada fútil i extravagant pels gramàtics renaixentistes.

Usant la terminologia moderna, podríem dir que els gramàtics especulatiu foren lingüistes teòrics, tècnics en *artes sermocinales* mentre que els partidaris de la literatura clàssica i de la gramàtica de Priscia foren mestres que ensenyaven a aplegar i a retenir dades referents als grans *auctores* de l'antiguitat. Aquesta mena d'oposició entre les *artes* i els *auctores* no era nova en l'Europa cristiana. Hom havia discutit si San Jeroni i altres escriptors havien estat culpables d'haver preferit Ciceró a les Sagrades Escripures. Amb el naixement de la gramàtica especulativa aquesta oposició s'aguditzà i esclatà sorollosament en els medis literaris. Fins i tot es convertí en el tema d'una coneguda allegoria, *La batalla de les set arts* (HÉRON 1974: 43-60). Resulta irònic que, en aquest combat allegòric, Priscia, autor de l'obra que, seguint els models aristotèlics serví de base per a la teoria gramatical especulativa medieval, lluiti, com a representant dels *auctores*, en contra dels seu mestre Aristòtil, responsable de la base lògica i de molts conceptes de la gramàtica modista.

En l'allegoria les arts surten guanyadores, però al final de la història el poema profetitza que, quan sigui l'hora, la gramàtica veritable, la que parteix dels textos clàssics dels *auctores*, tornarà i vencerà. I això és el que succeí. El retorn vencedor dels clàssics fou un dels molts moviments que, modificant profundament la forma de

pensar medieval, configuraren culturalment i intel·lectualment el Renaixement.

5.3. *Pervivència*

El sistema de relacions i categories gramaticals emprat pels modistes —encara que no sigui el que avui dia utilitza la gramàtica tradicional llatina ni la lingüística moderna— evidencia un notable progrés en la creació de conceptes gramaticals i en la comprensió de la sintaxi. Molt probablement conté elements que poden resultar útils en l'anàlisi formal tant de les llengües clàssiques com de les llengües modernes. Podem concedir als modistes el mèrit d'haver assolit una teoria coherent de l'estructura de l'oració i de l'anàlisi sintàctica, una teoria que ultrapassa els nivells estructurals relacionats amb les categories morfològiques de la gramàtica llatina de Priscia.

L'obra dels gramàtics modistes constitueix un dels assoliments intel·lectuals més importants de l'edat mitjana. Els modistes s'esforçaren per donar validesa universal a les regles de la gramàtica llatina, com ho demostra el fet que redactaven en llatí els exemples que avalaven la gramàtica universal que proposaven. Com molts pensadors medievals, s'esforçaren per fonamentar llur ciència sobre una base sòlida, la que els oferien l'ontologia i la lògica aristotèliques. Volien que, dins del marc del sistema aristotèlic, la gramàtica esdevingués una branca del saber, la qual cosa exigia que tota la disciplina gramatical es pogués deduir a partir d'uns principis filosòfics acceptats per tothom.

Però la teoria dels modistes no pogué donar compte dels fets lingüístics que sortiren a la llum quan els gramàtics començaren a tenir en compte que hi havia llengües que diferien les unes de les altres per llur estructura sintàctica i per llurs categories semàntiques. En el segle passat alguns corrents lingüístics defensaren la teoria que, quan les llengües es troben molt separades les unes de les altres, hom ha de tenir en compte la cultura en què han aparegut. Hom considerava que era molt probable que les llengües constituïssin mons parcialment distints, mons concebuts i estructurats de manera diferent o, en tot

cas, mons irreductibles al món de la tradició europea clàssica. La forma més radical d'aquest punt de vista, segons el qual la llengua pròpia és totalment responsable de la visió que cadascun té del món, fou proposada Benjamin L. Whorf.¹⁰⁴ Aquesta concepció del llenguatge des- acreditava el plantejament del modistes.

Això no obstant, el panorama canvià amb l'aparició de la gramàtica generativa de Noam Chomsky. No hem de cercar similituds lingüístiques entre la gramàtica modista i la gramàtica generativista, perquè parteixen de plantejaments molt distints. A la recerca de les seves arrels, Chomsky arriba fins a la *Grammaire générale et raisonnée* d'Arnauld i Lancelot, però no esmenta per a res els modistes. Tanmateix, sí que hi ha una certa semblança en els pressupòsits filosòfics a partir dels quals sorgiren les dues gramàtiques. En efecte, totes dues pressuposen l'existència

1. d'una activitat creadora en l'ús del llenguatge,
2. d'una estructura profunda subjacent a l'estructura de la superfície,
3. de certs universals lingüístics.

Aquests pressupòsits filosòfics latents en la reflexió dels modistes fan pensar que llur gramàtica especulativa no anava tan mal encaminada com de vegades ens ha volgut fer creure la crítica dels renaixentistes i dels il·lustrats a la cultura medieval (TRENTMANN 1976: 279-301).

6. TEXTOS EDITATS DE GRAMÀTICA ESPECULATIVA I DE GRAMÀTICA MODISTA

Entre els gramàtics modistes hi ha innegables diferències i una considerable disparitat en nombrosos detalls de presentació. Certa-

104. WHORF (1964: 257): «In linguistic and mental phenomena, significant behavior (or what is the same, both behavior and significance, sofar as interlinked) are ruled by a specific system or organization, a 'geometry' of form principles characteristic of each language. This organization is imposed from outside the narrow circle of the personal consciousness, making of that consciousness a mere puppet whose linguistic maneuverings are held in unsensed and unbreakable bonds of pattern.»

ment, un estudi exhaustiu de la gramàtica modista obligaria a tenir en compte totes aquestes diferències. Però avui dia dues tercers parts de la literatura modista —els tractats estrictes *De modis significandi*, sense comptar els escrits que, d'una manera o altra, en depenen— resta encara inèdita.¹⁰⁵ Per consegüent, encara no és possible de presentar-ne una visió completa que consideri tots els textos i proposi hipòtesis coherents per a relacionar-los. Els diversos assaigs publicats fins ara sobre la gramàtica especulativa o modista s'han centrat a exposar les línies generals de la teoria —que, tanmateix, semblen prou ben definides— i a exemplificar-la recorrent a algun dels autors els textos dels quals han estat editats.¹⁰⁶

6.1. *Obres de gramàtica especulativa dels segles XII-XIII*

- GILBERT DE POITIERS (1966): *The Commentaris on Boethius*, Nikolaus M. Häring (ed.), Toronto: Institut of Medieval Studies; «Studies and Texts», núm. 13.
- (1983): *Compendium logicae Porretanum*, Sten Ebbesen, Karin M. Fredborg i Lauge Nielsen (ed.), «Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin», núm. 46, ps. 1-113.
- (1988): *Grammatica Porretana*, Karin M. Fredborg (ed.), «Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin», núm. 57, ps. 11-67.
- GUILLEM DE CONCHES (1967): *Glossae super Priscianum*, Lambertus M. de Rijk (ed. parcial), dins: *Logica modernorum*, Assen: Van Gorcum, vol. II/1, ps. 221-228 i 558-559.
- MESTRE JORDÀ (1980): *Notulae super Priscianum minorem*, Mary Sirridge (ed.), «Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin», núm. 36, ps. 1-84.
- PERE HÈLIAS (1993): *Summa super Priscianum*, Leo Reilly (ed.), «Studies and Texts», núm. 113/1-2, Toronto: Institut of Medieval Studies.
- RAÛL DE BEAUVAIS (1982): *Glossae super Donatum*, Corneille H. Kneepkens (ed.), Nimega: Ingenium; «Artistarium», núm. 2.
- ROBERT GROSSETESTE (PSEUDO) (1976): *Tractatus de grammatica: Eine fäls-*

105. SWIGGERS 1995: 186: «On peut dire que du corpus modiste on n'a guère édité plus d'un 30% de la production vraiment importante (j'exclus les traités de nature derivative)».

106. Repertoris bibliogràfics: ASHWORTH 1978; KOERNER 1980; PIRONET 1997.

- chlich Robert Grosseteste zugeschriebene spekulative Grammatik*, Karl Reichl (ed.), Paderborn: Schöningh.
- ROBERT KILWARDBY (1983): *In Priscianum minorem*, Corneille H. Kneepkens (ed.), dins: *The Rise of British Logic*, a cura d'Osmund Lewry; *Papers in Medieval Studies*, núm. 7, Toronto: Institut of Medieval Studies, ps. 135-143.
- (1984): *In Donati Artem Maiorem III*, Lorenz Schmücker (ed.), Brixen, Weger.
- ROBERT KILWARDBY (PSEUDO) (1975): *Super Priscianum maiorem*, ed. (parcial) Karin M. Fredborg, «Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin», núm. 15, ps. 1-146.
- ROGER BACON (1940): *Summa grammatica*, Robert Steele (ed.), Oxford: Clarendon.
- (1978): *De signis*, Karin M. Fredborg, Lauge Nielsen i Jan Pinborg (eds.), dins *An Edited Part of Roger Bacon's Opus Maius: 'De signis', Traditio*, núm. 34, ps. 75-136.

6.2. Obres de gramàtica modista segles XIII-XIV

- ALBERT EL GRAN (PSEUDO) (1977): *Quaestiones Alberti de modis significandi*, Louis G. Kelly (ed.), Amsterdam: Benjamins, *Studies in the History of Language Science*, 15.
- BOECI DE DÀCIA (1969): *Modi significandi sive Quaestiones super Priscianum Minorem*, Jan Pinborg i Heinrich Roos (ed.), Copenhagen: Gad; «Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi», núm. 4/1-2.
- Destructiones modorum significandi* (1994): Ludger Kaczmarek (ed.), Amsterdam – Filadèlfia: Grüner.
- GENTIL DE CINGOLI (1985): *Quaestiones supra Prisciano minori*, R. Martorelli Vico (ed.), Pisa: Centro di cultura medievale della Scuola Normale Superiore.
- GOSVIN DE MARBAIS (1998): *Tractatus de constructione*, Irène Rosier-Catach (ed.), «Artistarium», núm. 11, Nimega: Ingenium.
- Incertorum auctorum quaestiones super Sophisticos Elenchos* (1977): Sten Ebbesen (ed.), «Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi», núm. 7, Copenhagen: Gad.
- JOAN DE DÀCIA (1955): *Opera*, d'Alfred Otto (ed.), «Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi», núm. 1/1-2, Copenhagen: Gad.
- MARTÍ DE DÀCIA (1961): *Opera*, Heinrich Roos (ed.), «Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi», núm. 2, Copenhagen: Gad.

- MIQUEL DE MARBAIS (1995): *Summa de modis significandi*, Louis G. Kelly (ed.), «Grammatica Speculativa», 5, Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- Quaestiones grammaticales* (Ms Oxford, corpus Christi 2550): Corneille H. Kneepkens (ed.), *Vivarium*, núm. 21 (1983) ps. 1-34; núm. 23 (1985) ps. 98-123; núm. 27 (1989) ps. 103-124.
- RAÛL BRETÓ (1980): *Quaestiones super Priscianum minorem*, Heinz W. Enders i Jan Pinborg (eds.), «Grammatica Speculativa», 3/1-2, Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- SIGER DE COURTRAI (1977): *Summa modorum significandi*, Jan Pinborg (ed.), *Studies in the History of Linguistics*, núm. 14, Amsterdam: Benjamins, ps. 1-33.
- TOMÀS D'ERFURT (1972): *De modis significandi sive grammatica speculativa*, Geoffrey L. Bursill-Hall (ed.), Londres, Longman.
- VICENT ERMITÀ (1969): *Compendium modorum significandi*, Jan Pinborg (ed.), *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin*, núm. 1, ps. 13-17.

BIBLIOGRAFIA

- ABELARD I HELOÏSA (2005): Abelard i Heloïsa, *Lletres d'amor i de consolació*, trad. Josep Batalla, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum.
- AHLQVIST (1992): Anders Ahlqvist, «Les premières grammaires des vernaculaires européens», dins: *Histoire des idées linguistiques*, Sylvain Auroux (ed.), Lieja: Mardaga, vol II, p. 107-114.
- ARENS (1969): Hans Arens, *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg – Munic: Alber.
- ARNIM (1964): *Stoicorum Veterum Fragmenta*, Hans vom Arnim (ed.), 4 vols., Leipzig – Stuttgart, 1903-1924 (reimpr. facs. Stuttgart : Teubner).
- ASHWORTH (1978): Earline J. Ashworth, *The Tradition on Medieval Logic and Speculative Grammar. A Bibliography from 1836 Onwards*, Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies.
- BARATIN (1984): Marc Baratin, «Grammaticalité et intelligibilité chez Priscien», dins: *Matériaux pour une histoire des théories linguistiques*, Sylvain Auroux i Michel Glatingy (eds.), Lilla: Université de Lille.
- BEKKER (1817): Apolloni Díscol, *De constructione orationis*, Immanuel Bekker (ed.), Berlín: Reimer.

- BOECI DE DÀCIA (1955): BOECI DE DÀCIA, *Modi significandi sive quaestiones super Prtiscianum maiorem*; «Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi», vol. 4, Copenhagen: Gad.
- BOYER & R. McKEON (1976): Pere Abelard, *Sic et non*, B. B. Boyer i R. McKeon (ed.), Chicago: University of Chicago Press.
- BRADZELL (2009): Jeffrey Bradzell, *Speculative Grammar and Stoic Language Theory in Medieval Allegorical Narrative. From Prudentius to Alain of Lille*, Nova York – Londres: Routledge.
- BRAMS (2002): Jozef Brams, *La riscoperta di Aristotele in Occidente*, Milà: Jaca Book.
- BREWER (1859): Roger Bacon, *Opus tertium*, J. S. Brewer (ed.), Londres: Longman.
- BURSILL-HALL (1971): Geoffrey L. Bursill-Hall, *Speculative Grammars of the Middle Ages. The Doctrine of the Partes Orationis of the Modistae*, La Haia – París: Mouton.
- (1972): Tomàs d'Erfurt, *Grammatica, De modis significandi sive grammatica speculativa*, Geoffrey, L. Bursill-Hall (ed.), Londres: Longman.
- (1974): Geoffrey L. Bursill-Hall, «Toward A History of Linguistics in the Middle Ages. 1100-1450», dins: *Studies in the History of Linguistics. Traditions and Paradigms*, a cura de Dell Hymes, Bloomington – Londres: Indiana University Press, p. 80.
- (1976): G. L. Bursill-Hall, «The Grammatical Doctrine of Boethius of Dacia», dins: *History of Linguistic Thought and Contemporary Linguistics*, a cura de Herman Parret, Berlín – Nova York: de Gruyter.
- CAMARGO (1991): Martin Camargo, *Ars dictaminis. Ars dictandi*, Turnhout: Brepols.
- (2001): Martin Camargo, *The Waning of Medieval Ars dictaminis*, Berkeley: University of California Press.
- CHENU (1976): Marie-Dominique Chenu, *La théologie au douzième siècle*, París: Vrin.
- CHIBNALL (1956): Joan de Salisbury, *Historia pontificalis*, Marjorie Chibnall (ed.), Londres: Nelson.
- COVINGTON (1984): Michael A. Covington, *Syntactic theory in the High Middle Ages. Modistic Models of Sentence Structure*, Cambridge: Cambridge University Press.
- DE BRUYNE (1998): Edgar de Bruyne, *Études d'esthétique médiévale*, Bruges: De Tempel, 1946; reimpr. París: Albin Michel.
- DELHAYE (1961): Philippe Delhay, *Pierre Lombard: sa vie, ses oeuvres, sa morale*, Montréal-París: Institut d'Études Médiévales – Vrin.
- DELHAYE (1988): «'Grammatica' et 'ethica' au XIIe siècle», *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, núm. 25 (1958), ps. 59-110; reimpr. dins:

- Enseignement et morale au XIIe siècle*, Fribourg – París: Éditions Universitaires – du Cerf.
- DIELS-KRANZ (2005): Hermann Alexander Diels & Walther Kranz, *Fragmente der Vorsokratiker*, Zurich: Weidmann.
- EYSENHARDT (1886): Marcia Capella, *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, F. Eyssenhardt (ed.), Leipzig: s.l.
- FOX (1902): Remigi d'Auxerre, *In Artem Donati Minorem commentum*, Wilhelm Fox (ed.), Leipzig: Teubner.
- FREDBORG (1973): Karen Margareta Fredborg, «The Dependence of Petrus Helias' Summa super Priscianum on William of Conches' Glosae super Priscianum», *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin*, núm. 11, ps. 1-57.
- (1981): Karen Margareta Fredborg, «Some Notes on the Grammar of William of Conches», *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin*, núm. 37, ps. 21-41.
- (1988): Karen Margareta Fredborg, «Speculative Grammar» dins: P. Dronke (ed.), *A History of Twelfth-Century Western Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, ps. 177-195.
- FREDE (1978): Michael Frede, «Principles of Stoic Grammar», dins: *The Stoics*, a cura de John M. Rist, Berkeley – Los Angeles: University of California Press.
- GABLER (1987): Darius Gabler, *Die semantischen und syntaktischen Funktionen im Tractatus De modis significandi sive grammatica speculativa des Thomas von Erfurt*, Frankfurt del M. – Nova York: Peter Lang.
- GALONNIER (1987): Alain Galonnier, «Le De grammatico et l'origine de la théories des propriétés des termes», dins: *Gilbert de Poitiers et ses contemporains. Aux origines de la Logica modernorum*, a cura de J. Jolivet i A. de Libera, Nàpols: Bibliopolis, p. 353-375.
- GEYER (1927): Pere Abelard, *Logica Ingredientibus, Glossae Peri Hermeneias*, B. Geyer (ed.), Münster: Aschendorff.
- GIBSON (1979): Margaret T. Gibson, «The Early Scholastic Glosule to Priscian, Institutiones Grammaticae. The Text and His Influence», *Studi medievali*, núm. 20, ps. 35-54.
- GRABMANN (1943): Martin Grabmann, *Thomas von Erfurt und die Sprachlogik des mittelalterlichen Aristotelismus*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Heft 2, Munic: Bayerische Akademie der Wissenschaften.
- HAGEN (1870): Remigi d'Auxerre, *Commentum einsiedlense in Donati Artem Maiorem*, Hermann Hagen (ed.), dins: *Anecdota helvetica quae ad grammaticam latinam spectant*, Leipzig: Teubner.
- HÄRING (1977): Nicholas M. Häring, «Commentary and Hermeneutics»,

- dins: *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, a cura de R. L. Benson i G. Constable, Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, ps. 173-200.
- HENRY (1974): Desmond Paul Henry (ed. i trad.), *Commentary on De grammatico. The Historical-Logical Dimensions of a Dialogue of St. Anselm's*, Dordrecht: Reidel.
- HÉRON (1974): Henri d'Andeli, «La bataille des sept arts», dins: *Œuvres*, Alexandre Héron (ed.), París, Claudin, 1881; reimpr. Ginebra: Slatkine.
- HERTZL (1859): Priscià, *Institutiones grammaticae*, H. M. Hertzl (ed.), Leipzig: Teubner; «Corpus grammaticorum Latinorum», vol. 3.
- HUBERT (1949): Martin Ph. Hubert, «Quelques aspects du latin philosophique aux XIIe et XIIIe siècles», *Revue des Études Latines*, núm. 27, ps. 211-233.
- HICKS (1999): Diògenes Laerci, *Lives of Eminent Philosophers*, R. D. Hicks (ed.), Cambridge MA – Londres: Harvard University Press.
- HIRSCH (1914): Samuel A. Hirsch, «Roger Bacon and Philology», dins: *Roger Bacon, Essays on the Occasion of the Seventh Centenary of His Birth*, a cura de A. G. Little, Oxford: Clarendon, ps. 101-151.
- HOLTZ (1981): Eli Donat, *Ars minor*, dins: Louis Holtz, *Donat et la tradition de l'enseignement gramatical: étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (ive-ixe siècle) et édition critique*, París: Éditions du CNRS.
- HUBERT (1952): Martin Ph. Hubert, «Notes de latin médiéval», *Revue des Études Latines*, núm. 30 (1952), ps. 307-317.
- HUNT (1980): Richard W. Hunt, *Studies in Priscian in the eleventh and twelfth centuries*, «Medieval and Renaissance Studies», núm. 1 (1941), ps. 194-231; núm. 2 (1950), ps. 1-56; reimpr. dins: *The History of Grammar in the Middle Ages*, Amsterdam: Benjamins, 1980, ps. 1-94.
- HUNTSMAN (1986): Jeffrey Huntsman, «Grammar», dins: *The Seven Liberal Arts in the Middle Ages*, a cura de David. L. Wagner, Bloomington: Indiana University Press, ps. 76-77.
- JACOBI (2004): Klaus Jacobi, «Philosophy of Grammar» dins: *The Cambridge Companion to Abelard*, J. E. Brower i H. Guilfooy (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, ps. 126-157.
- JEAUNEAU (1960): Édouard Jeauneau, «Deux rédactions des gloses de Guillaume de Conches sur Priscien», *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 27, 212-247.
- JOLIVET (1982): Jean Jolivet, *Arts du langage et théologie chez Abélard*, París: Vrin.
- (1974): Jean Jolivet, «Comparaison des théories du langage chez Abélard et chez les nominalistes du XIVe siècle», dins: *Peter Abélard*, a cura de E. M. Buytaert, Lovaina – La Haia: Leuven University Press – Martinus Nijhoff, p. 173.

- JUDY (1976): Robert Kilbardby, *De ortu scientiarum*, A. G. Judy (ed.), Oxford-Toronto: British Academy – Pontifical Institute of Medieval Studies.
- KELLY (1995): Miquel de Marbais, *Summa de modis significandi*, L. G. Kelly (ed.), Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- (2002): Louis G. Kelly, *The Mirror of Grammar. Theology, Philosophy and the Modistae*, Amsterdam-Filadèlfia: Benjamins.
- KENT (1999): Marc Terenci Varró, *De lingua latina*, R. Kent (ed.), Cambridge MA – Londres: Harvard University Press.
- KNEEPCENS (1981): Corneille H. Kneepkens, «Robert Blund and the Theory of Evocation», dins: *English Logic and Semantics*, Nimega: Ingenium.
- KOERNER (1980): Konrad Koerner, «Medieval Linguistic Thought: A Comprehensive Bibliography», *Historiographia Linguistica*, núm. 7, 265-299.
- LAW (1992): Vivien A. Law, «La grammaire latine durant le haut moyen âge», dins: *Histoire des idées linguistiques*, Sylvain Auroux (ed.), Lieja: Mardaga.
- (1993): Vivien A. Law (ed.), *History of Linguistic Thought in the Early Middle Ages*, Amsterdam: Benjamin.
- LOMBARDI (2007): Elena Lombardi, «The Syntax of Nature», dins: id. *Language and Love in Augustine, the Modistae, Dante*, Toronto-Buffalo-Londres: Toronto University Press, 2007), ps. 77-120.
- LUTZ (1962-1964): Remigi d'Auxerre, *Connentum in Martianum Capellam*, Cora E. Lutz (ed.), Leiden: Brill.
- MAIERÙ (1972): Alfonso Maierù, *Terminologia logica della tarda scolastica*, Roma: Edizioni dell'Ateneo.
- MARCO (1952): Remigi d'Auxerre, *Priscianum: Institutio de nomine et pronomine et verbo*, M. de Marco (ed. parcial), «Aevum», núm. 26, ps. 503-517.
- MARMO (1994): Costantino Marmo, *Semiotica e linguaggio nella scolastica: Parigi, Bologna, Erfurt, 1270-1330. La semiotica dei modisti*, Roma: Istituto storico italiano per il medioevo.
- MOLONEY (1988): Roger Bacon, *Compendium studii theologiae*, Th. S. Moloney (ed.), Leiden: Brill.
- NORBERG (1980): Dag Norberg, *Manuel pratique du latin médiéval*, París: Picard.
- NOLAN & HIRSCH (1902): Roger Bacon, *Grammatica graeca*, E. Nolan i S. A. Hirsch (eds.), Cambridge: Cambridge University Press.
- OTTO (1955): Alfred Otto, «Introduction», dins: Joan de Dàcia, *Opera, Philosophorum Danicorum Medii Aevi*, Copenhagen: Gad, vol. I/1.
- PINBORG (1968): Jan Pinborg, «Die Erfurter Tradition im Sprachdenken des Mittelalters», dins: *Universalismus und Partikularismus im Mittelalter*, a cura de Paul Wilpert, Berlín: de Gruyter.

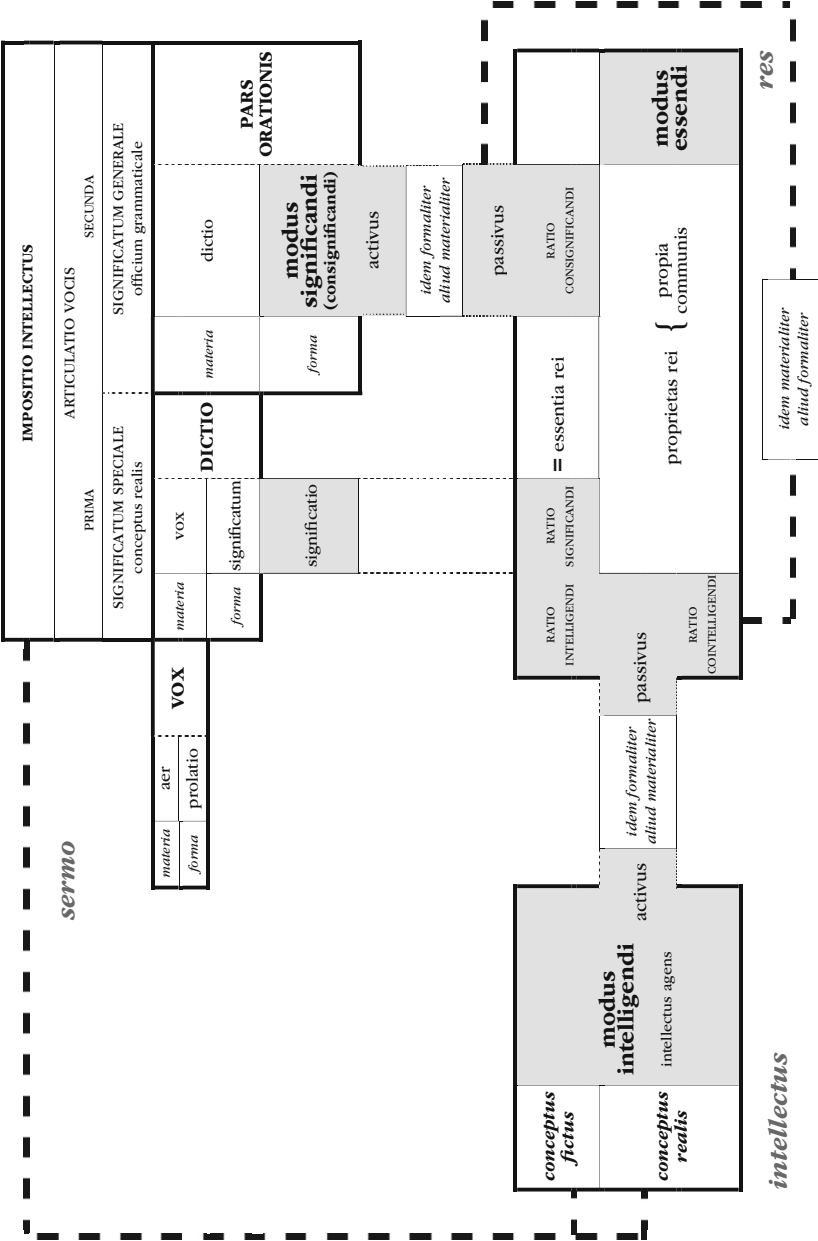
- PINBORG & ROOS (1969): Boeci de Dàcia, «Modi significandi sive quaestiones super Prtiscianum maiorem», Jan. Pinborg i Heinrich Roos (eds.), *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*, vol. 4, Copenhagen: Gad.
- PINBORG (1982): Jan Pinborg, «Speculative Grammar», dins: *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, a cura de N. Kretzmann, A. Kenny i J. Pinborg, Cambridge: Cambridge University Press, ps. 254-269.
- (1984): Jan Pinborg, «Some syntactical concepts in medieval grammar», dins: *Classica et mediaevalia Francisco Blatt septuagenario dedicata; Classica et mediaevalia*. Dissertationes, núm. 9, Copenhagen: Gyldendal, 1973; reimpr. dins: *Medieval Semantics*, Londres: Variorum Reprints, 1984), part VII. ps. 496-509 (sense paginació contínua).
- PIRONET (1997): Fabienne Pironet, *The Tradition of Medieval Logic and Speculative Grammar: A Bibliography (1977-1994)*, Turnhout: Brepols.
- REICHLING (1974): Dietrich Reichling, «Einleitung», dins: *Das Doctrinale des Alexander de Villedieu*, Berlín: Hofmann, 1893; reimpr. Nova York: Franklin.
- REILLY (1993): Pere Hèlias, *Summa super Priscianum*, Leo Reilly (ed.), Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2 vols.
- RIJK (1956): Pere Abelard, «Dialectica», *De perfectis et imperfectis*, L. de Rijk (ed.), Assen: Van Gorcum.
- (1967): Guillem de Conches, *Glosae super Priscianum*, Lambertus M. de Rijk (ed. parcial), dins: *Logica modernorum*, Assen: Van Gorcum, vol. II/1, ps. 221-228 i 558-559.
- (1972): Pere Hispà, *Tractatus*, L. de Rijk (ed.), Assen: Van Gorcum.
- ROBINS (1951): Robert H. Robins, *Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe, with Particular Reference to Modern Linguistic Doctrine*, Londres: Bell.
- (1964): Robert H. Robins, *General Linguistics: An Introductory Survey*, Londres: Longmans.
- ROOS (1961): MARTÍ DE DÀCIA, «De modis significandi», H. Roos (ed.), *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*, vol. 2, Copenhagen: Gad.
- (1976): Heinrich Roos, «Die Stellung der Grammatik in der Lehrbetrieb des 13. Jahrhunderts», dins: *Artes liberales. Von der antike Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters*, a cura de Josef Koch, Leiden-Colònia: Brill, ps. 94-106.
- ROSIER (1993): Irène Rosier, «Le commentaire des Glosulae et des Glosae de Guillaume de Conches sur le chapitre De voce des Institutiones grammaticae de Priscien», *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin*, núm. 83, ps. 115-144.

- (1995): Irène Rosier, «Res significata et modus significandi: Les implications d'une distinction médiévale», dins: *Sprachtheorien in Spätantike und Mittelalter*, a cura de S. Ebbesen, Tübingen: Gunter Narr, ps. 135-168.
- (1997): Irène Rosier, «Roger Bacon and grammar», dins: *Roger Bacon and the Sciences*, a cura de J. Hackett, Leiden – Nova York: Brill, ps. 67-102.
- (1983): Irène Rosier, *La grammaire spéculative des modistes*, Lille: Presses Universitaires de Lille.
- SALUS (1976): Peter H. Salus, «Universal Grammar. 1000-1850», dins: *History of Linguistic Thought and Contemporary Linguistics*, a cura de Herman Parret, Berlín – Nova York: de Gruyter.
- SIRRIDGE (1988): Mary Sirridge, «Robert Kilwardby as a 'Scientific Grammarian'», dins: *Stratégies théoriques*; «Histoire, Épistémologie, Language», núm 10/1, Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes, ps. 7-28.
- SMALLEY (1984): Beryl Smalley, «Aristotle and the letter» dins: ib. *The Bible in the Middle Ages*, Oxford: Blackwell, p. 292-308.
- SWIGGERS (1995): Pierre Swiggers, «L'héritage grammatical gréco-latin et la grammaire au moyen âge», dins: *Mediaeval Antiquity*, a cura d'Andries Welkenhuyssen, Herman Braet i Werner Verbeke, Lovaina: Leuven University Press.
- TRENTMANN (1976): John A. Trentmann, «Speculative grammar and transformational grammar. A comparison of philosophical presuppositions», dins: *History of Linguistic Thought and Contemporary Linguistics*, a cura de Herman Parret, Berlín – Nova York: de Gruyter.
- THUROT (1986): Charles Thurot, *Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au moyen âge*, París: Imprimerie impériale, 1869, reimpr. Frankfurt del M.: Minerva.
- UHLIG (1965): Dionisi de Tràcia, *Téchne grammatiké. Ars Grammatica*, (1, G. Uhlig (ed.), Leipzig: Teubner, 1883); reimpr. Hildesheim: Olms.
- WALLERAND (1913): Siger de Courtrai, *Summa modorum significandi* dins: G. Wallerand (ed.), *Les oeuvres Siger de Courtrai*, Lovaina: Institut supérieur de philosophie de l'université.
- WHORF (1964): Benjamin L. Whorf, *Language, Thought, and Reality: Selected Writings*, a cura de John B. Carroll, Cambridge-Massachusetts: MIT Press.
- WROBEL (1997): Evrard de Béthune, *Graecismus*, J. Wrobel (ed.), Bratislava: Koebher, 1887; reimpr. Hildesheim: Olms.

Gràfic 1: Evolució de les teories gramaticals a l'edat mitjana

<i>segles</i> VI-XI	GRAMMÀTICA SPECULATIVA	<i>segle</i> XII	<i>segle</i> XIII	<i>segle</i> XIV
GRAMMÀTICA REGULARIS		LOGICA VETUS		
	LÒGICA TERMINISTA	Abelard	Pere Hispà Guillem de Sherwood	Ockham Joan Aurifaber Pere d'Ailly
	SCIENTIA GRAMMATICAE	Raül de Beauvais Bernat de Chartres Guillem de Conches Pere Hèlias Robert de París Robert Blund	Robert Kilwardby Roger Bacon Nicolau de París	Martí de Dàcia Boeci de Dàcia Mateu de Bolonya Simó de Dàcia Gentil de Cingoli pseudo Albert el Gran Simó de Faversham
Donat				
Priscia				

Gràfic 2: Relacions entre els tres *modi significandi*

Gràfic 3: Teoria modista de les *partes orationis*

modus significandi										
actus	essentials		modus entis			modus esse			modus determinantis	
	materia		NOMEN	PRONOMEN	VERBUM	PARTICIPĪUM	ADVERBIUM	CONIUNCTIO	PRÆPOSITIO	INTERLECTIO
	generalissimus	forma	modus determinatæ apprehensionis	modus indeterminatæ apprehensionis	modus distantis a substantia	modus adiacentis alteri	modus coniungentis duo extrema	modus adiacentis alteri casuali	modus affectus representantis	
	subalternus		1. communis 2. appropriatus		1. substantiu 2. vocativu		1. loc 2. quantitat 3. qualitat 4. temps ...	1. pervim 2. per ordinem	1. accuativum 2. ablativ 3. acc. + abl.	1. dolor 2. alegria 3. por ...
passivus	accidentalis		specialissimus		3. substantivus generalis specificus ... 4. adiectivus indefinitus demonstrativus relativus ...		3. adiectiv actiu passiv neutrum		1. copulativa 2. disiunctiva 3. causal 4. consecutiva	
	absolutus	respectivus	5. primitivus 6. derivatus ...		4. temps present passat futur		compunció			
				masc. fem. neut. sing. plur	5. mode indicativu imperativu 6. persones	5. genere 6. nombre 7. cas				